

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
ННІ неперервної освіти**

ПОГОДЖЕННЯ
В.о. директора ННІ неперервної освіти

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ
В.о. завідувача кафедри
публічного управління,
менеджменту інноваційної
діяльності та дорадництва

_____ **Юлія НЕГОДА**

_____ **Ольга ВИТВИЦЬКА**

«_____» _____ 2025 р.

«_____» _____ 2025 р.

МАГІСТЕРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на тему «Організація фермерських господарств в рамках
спільної аграрної політики ЄС»»

Спеціальність 073 «Менеджмент»

Освітня програма «Управління інноваційною та консалтинговою діяльністю»

Орієнтація освітньої програми _____ освітньо-професійна _____

Гарант освітньої програми
д.е.н., професор

_____ **Ольга ВИТВИЦЬКА**

Керівник магістерської
кваліфікаційної роботи
к.е.н., доцент

_____ **Катерина КРИКУНЕНКО**

Виконав

_____ **Богдан ШУМЕЙКО**

Київ – 2025

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
ННІ неперервної освіти**

ЗАТВЕРДЖУЮ
**В.о. завідувача кафедри
публічного управління, менеджменту
інноваційної діяльності та дорадництва**

д.е.н., проф. _____ **Ольга ВИТВИЦЬКА**
“ _____ ” _____ 2025 р.

**ЗАВДАННЯ
ДО ВИКОНАННЯ МАГІСТЕРСЬКОЇ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ
СТУДЕНТУ
_____ ШУМЕЙКУ БОГДАНУ ВІКТОРОВИЧУ _____**

Спеціальність 073 «Менеджмент»

Освітня програма «Управління інноваційною та консалтинговою діяльністю»

Орієнтація освітньої програми _____ освітньо-професійна _____

Тема магістерської кваліфікаційної роботи «**Організація фермерських господарств в рамках спільної аграрної політики ЄС**»

Затверджена наказом ректора НУБіП України № 2004 «С» від 07.11.2024 р.

Термін подання завершеної роботи на кафедру 2025.10.29

Вихідні дані до магістерської кваліфікаційної роботи

Нормативно-правова база Європейського Союзу та України у сфері аграрної політики й фермерського господарства, аналітичні матеріали DG AGRI, Eurostat, FAO, праці провідних вітчизняних і зарубіжних учених із питань організації фермерських господарств та розвитку сільських територій, статистичні дані фермерських господарств України та країн ЄС.

Перелік питань, що підлягають дослідженню:

1. Теоретико-методичні основи організації фермерських господарств у системі спільної аграрної політики ЄС
2. Аналітична оцінка стану і тенденцій розвитку фермерських господарств в Україні
3. Стратегії організації та розвитку фермерських господарств України у рамках спільної аграрної політики ЄС

Перелік графічного матеріалу : 4 таблиці, 24 рисунки.

Дата видачі завдання «07» жовтня 2024 р.

**Керівник магістерської
кваліфікаційної роботи
Завдання прийняв до
виконання**

Катерина КРИКУНЕНКО

Богдан ШУМЕЙКО

РЕФЕРАТ

У магістерській кваліфікаційній роботі «Організація фермерських господарств у рамках Спільної аграрної політики ЄС (САП)» здійснено комплексне дослідження організаційно-економічних засад функціонування фермерських господарств у контексті реалізації Спільної аграрної політики Європейського Союзу (САП).

Метою магістерської кваліфікаційної роботи є розроблення теоретичних і прикладних засад організації фермерських господарств в Україні з урахуванням принципів і механізмів Спільної аграрної політики ЄС.

Об'єкт дослідження – процеси організації та розвитку фермерських господарств в умовах євроінтеграції.

Предмет дослідження – теоретичні, методичні та практичні засади організації фермерських господарств у рамках Спільної аграрної політики ЄС.

У **першому розділі** висвітлено теоретико-методологічні основи організації фермерських господарств у системі САП, проаналізовано еволюцію європейської фермерської моделі, нормативно-правові засади діяльності фермерів у країнах ЄС та механізми підтримки сталого сільського виробництва.

У **другому розділі** проведено аналітичну оцінку стану та тенденцій розвитку фермерських господарств України. Здійснено порівняльний аналіз організаційних моделей фермерства у Польщі, Франції, Литві, визначено спільні та відмінні риси, проведено SWOT-аналіз українського фермерства в контексті адаптації до вимог САП.

У **третьому розділі** обґрунтовано стратегічні напрями інтеграції українських фермерських господарств у простір Спільної аграрної політики ЄС. Запропоновано механізми вдосконалення інституційної підтримки фермерів через дорадчі служби, розвиток кооперації, участь у програмах LEADER та AKIS. Надано рекомендації щодо впровадження екологічних схем, цифрових технологій і «зелених» інновацій у діяльність фермерських господарств.

Результати дослідження мають практичне значення для формування політики розвитку фермерства в Україні, удосконалення механізмів державної підтримки та підготовки України до участі у Спільній аграрній політиці ЄС.

Ключові слова: ФЕРМЕРСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО, СПІЛЬНА АГРАРНА ПОЛІТИКА (САП), ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ, ДОРАДНИЦТВО, КООПЕРАЦІЯ, СТАЛИЙ РОЗВИТОК, LEADER, AKIS.

З М І С Т

ВСТУП.....		6
Розділ I	ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У СИСТЕМІ СПІЛЬНОЇ АГРАНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС	10
1.1.	Еволюція фермерського господарства: від традиційної моделі до політики сталого розвитку ЄС	10
1.2.	Нормативно-правові засади організації фермерських господарств в ЄС та Україні	19
1.3.	Механізми інтеграції українських фермерів у простір Спільної Аграрної Політики (САП) ЄС	33
	Висновки до розділу I	37
Розділ II	АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА СТАНУ І ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ	39
2.1.	Організаційно-економічна характеристика фермерських господарств України	39
2.2.	Порівняльний аналіз моделей фермерства в країнах ЄС	43
2.3.	SWOT-аналіз українського фермерства у контексті наближення до САП	47
	Висновки до розділу II	51
Розділ III	СТРАТЕГІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ У РАМКАХ СПІЛЬНОЇ АГРАНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС	54
3.1.	Інституційна модель підтримки фермерів: досвід САП і можливості для України	54
3.2.	Організаційно-економічні механізми розвитку фермерських господарств	60
3.3.	Пропозиції щодо адаптації системи підтримки фермерів в Україні до принципів САП	64
	Висновки до розділу III	70
	ВИСНОВКИ ТА ПРОПОЗИЦІЇ.....	72
	ДОДАТКИ	83
	СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	87

ВСТУП

Актуальність теми.

У сучасних умовах трансформації аграрного сектору України надзвичайно важливою стає адаптація фермерських господарств до стандартів і вимог Спільної аграрної політики Європейського Союзу (САП). Саме фермери є основою сталого розвитку сільських територій, продовольчої безпеки та формування середнього класу на селі. Водночас інтеграційні процеси між Україною та ЄС потребують докорінного оновлення організаційних, економічних і управлінських механізмів функціонування фермерських господарств, що зумовлює актуальність обраної теми. Реформування аграрної політики Європейського Союзу, започатковане ще у 1962 році, перетворило САП на комплексну систему інституцій, програм і фінансових інструментів, спрямованих на підвищення ефективності виробництва, збереження навколишнього середовища та підтримку доходів фермерів. Український аграрний сектор, який перебуває в процесі євроінтеграції, має не лише гармонізувати законодавство, а й засвоїти управлінську філософію САП, що базується на сталості, інноваційності, екологічній відповідальності та участі громад у розвитку села.

Вивченню питань організації та розвитку фермерських господарств, а також адаптації аграрного сектору України до стандартів ЄС, присвячено праці багатьох науковців. Зокрема, вагомий внесок у дослідження проблем розвитку фермерства зробили зарубіжні автори Дж. Кай, П. Ланг, М. Брукс, Ж.-П. Бюре. Серед українських учених слід відзначити роботи В. Андрійчука, П. Саблука, М. Маліка, О. Бородіної, Л. Молдаван, О. Шпичака. Значний науковий доробок у цьому напрямі мають і вчені **Національного університету біоресурсів і природокористування України (НУБіП)** — **Ольга Витвицька, Олег Кузьмін, Валентин Месель-Веселяк, Петро Саблук, Микола Ільчук, Наталія Михайлишин, Віктор Адамчук, Ірина Григоренко**, які у своїх працях

розкривають питання менеджменту, аграрного консалтингу, дорадництва та державного регулювання розвитку сільських територій.

Мета і завдання дослідження. Метою магістерської кваліфікаційної роботи є розроблення теоретичних і прикладних засад організації фермерських господарств в Україні з урахуванням принципів і механізмів Спільної аграрної політики ЄС.

Для досягнення мети передбачено виконання таких завдань:

- розкрити сутність і принципи САП як основи розвитку фермерських господарств у країнах ЄС;
- дослідити нормативно-правові засади організації фермерських господарств у ЄС та Україні;
- провести аналітичну оцінку стану й тенденцій розвитку фермерських господарств України;
- здійснити порівняльний аналіз організаційних моделей фермерства в країнах ЄС (на прикладі Польщі, Франції, Литви);
- визначити напрями адаптації українських фермерських господарств до системи САП;
- обґрунтувати пропозиції щодо вдосконалення механізмів підтримки фермерів через дорадництво, кооперацію, екосхеми та цифровізацію.

Об'єкт дослідження – процеси організації та розвитку фермерських господарств в умовах євроінтеграції.

Предмет дослідження – теоретичні, методичні та практичні засади організації фермерських господарств у рамках Спільної аграрної політики ЄС.

Методи дослідження.

У роботі використано методи порівняння, систематизації та узагальнення — для уточнення сутності понять «фермерське господарство», «САП», «підтримка фермерів»; статистичний та економічний аналіз — для оцінки стану фермерського сектору в Україні; SWOT-аналіз — для виявлення сильних і

слабких сторін фермерства; графічний метод — для візуалізації динаміки розвитку фермерських господарств.

Теоретична та практична значимість дослідження полягає у формуванні науково обґрунтованих пропозицій щодо інтеграції українських фермерських господарств у систему САП, удосконалення механізмів державної підтримки та створення сприятливих умов для сталого розвитку сільських територій.

Апробація результатів дослідження. Опубліковано тези: «Принципи САП як основи розвитку фермерських господарств у країнах ЄС» у матеріалах Міжнародного науково-практичного семінару «ІННОВАЦІЇ ТА КОНСАЛТИНГ У ЄВРОПЕЙСЬКИХ ВИМІРАХ» К.: НУБіП України, 2025.

Інформаційна база дослідження – праці вітчизняних і зарубіжних учених, матеріали Eurostat, FAO, Державної служби статистики України, законодавчі та нормативно-правові акти ЄС і України, аналітичні звіти Єврокомісії, Міністерства аграрної політики та продовольства України, а також наукові публікації викладачів і дослідників НУБіП України.

Обсяг і структура роботи.

Магістерська кваліфікаційна робота загальним обсягом 89 сторінок складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. У роботі міститься 40 таблиць, 10 рисунків і 2 діаграми.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ОРГАНІЗАЦІЇ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ У СИСТЕМІ СПІЛЬНОЇ АГРАНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС

1.1. Еволюція фермерського господарства: від традиційної моделі до політики сталого розвитку ЄС

Фермерське господарство є основою аграрної економіки будь-якої країни, адже саме фермери забезпечують продовольчу безпеку, розвиток сільських територій і соціальну стабільність на селі. Упродовж ХХ–ХХІ століть європейська модель фермерства пройшла глибоку трансформацію — від сімейного господарства, орієнтованого на самозабезпечення, до багаторівневої системи сталого розвитку, інтегрованої у єдину політику ЄС — **Спільну аграрну політику (САП, англ. Common Agricultural Policy, CAP)**.

Еволюція фермерського господарства в Європі тісно пов'язана з історичними, економічними та соціальними змінами. Відповідно до цього змінювались і цілі аграрної політики: від збільшення виробництва — до охорони довкілля, якості продукції, добробуту сільських громад і підтримки фермерів як підприємців.

Таблиця 1.1.

Історичні етапи розвитку фермерства в Європі

Етап	Характеристика фермерського господарства	Основна мета державної політики	Результати
1. Традиційний (до 1950 р.)	Домогосподарське фермерство; виробництво для власних потреб; низький рівень механізації.	Забезпечення продовольчої безпеки після воєн і криз.	Переважання ручної праці, обмежений товарний обіг.
2. Індустріальний (1950–1980 рр.)	Інтенсивне виробництво, використання	Підвищення продуктивності, створення САП (1962 р.).	Ріст виробництва, але деградація земель і

	техніки, добрив, пестицидів.		надлишки продукції.
3. Екологічно орієнтований (1980–2000 рр.)	Впровадження природоохоронних практик, обмеження хімізації.	Баланс між економікою й екологією, «зелена» політика ЄС.	Зменшення навантаження на природу, розвиток ринку органічної продукції.
4. Сталий і цифровий (2000 р. – сьогодні)	Інноваційні фермерські господарства, цифровізація, біоекономіка.	Екологічна сталість, цифрові рішення, розвиток села.	Формування європейської моделі сталого фермерства (Green Deal, Farm to Fork).

Джерело: сформовано авторами

На рисунку 1.1. представлено чотири етапи розвитку фермерства: традиційний → індустріальний → екологічний → сталий і цифровий. Кожен етап супроводжується зміною пріоритетів — від кількісного виробництва до якості, інновацій та стійкості.

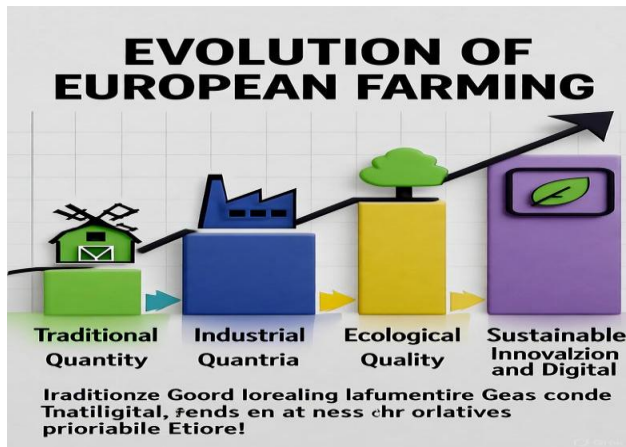

Рисунок 1.1. Еволюція європейського фермерського господарства (графічна модель)

Джерело: [5]

Таблиця 1.2.

Основні риси традиційної та сучасної моделей фермерського господарства

Критерій	Традиційна модель	Сучасна модель (в умовах САП ЄС)
Мета діяльності	Самозабезпечення сім'ї	Високоєфективне виробництво, експорт, сталість
Технології	Примітивні, ручні	Цифрові, автоматизовані, енергоощадні
Система підтримки	Відсутня або локальна	Єдина політика ЄС (САП), субсидії, дотації
Організація виробництва	Індивідуальна праця	Кооперація, дорадчі мережі, агрохаби
Фокус розвитку	Обсяг виробництва	Якість, екологія, інновації, соціальна стабільність
Соціальна роль	Виживання родини	Збереження сільських громад, розвиток територій

Джерело: сформовано авторами

Теоретичні основи сталого фермерства у рамках САП. Сучасна європейська політика сільського господарства базується на триєдиній концепції сталості:

1. **Економічна сталість** — конкурентоспроможність фермерів, диверсифікація доходів, інновації.
2. **Екологічна сталість** — збереження природних ресурсів, боротьба зі зміною клімату, розвиток біоекономіки.
3. **Соціальна сталість** — підтримка молодих фермерів, гендерна рівність, забезпечення якості життя на селі.

На рисунку 1.2. зображено три взаємопов'язані кола, що формують інтегровану модель сталого фермерства у рамках САП

Рисунок 1.2. Три складові моделі сталого фермерства в ЄС

Джерело: [7]

Таблиця 1.3.

Основні напрями еволюції фермерської політики ЄС

Період	Програма / Реформа CAP	Ключовий акцент
1962 р.	Заснування CAP	Підтримка цін і доходів фермерів
1992 р. (реформа Мак-Шаррі)	Зменшення інтервенцій, «озеленення»	Початок екологічних платежів
2003 р.	«Розділення підтримки» (decoupling)	Прив'язка субсидій до дотримання стандартів
2013 р.	Реформа «САП-2020»	Підтримка малих фермерів, молоді, довкілля
2023 р. →	CAP for 2023–2027 (Green Deal, Farm to Fork)	Еко-схеми, цифровізація, кліматична нейтральність

Джерело: сформовано авторами

Європейська модель фермерства еволюціонувала від кількісного нарощення виробництва до **інтелектуального, інноваційного та екологічно свідомого підходу.**

Сучасне фермерське господарство — це не просто виробник продовольства, а **аграрний підприємець і менеджер ресурсів**, що діє в умовах спільних європейських принципів: стабільності, екологічної рівноваги та соціальної відповідальності.

Таким чином, політика сталого розвитку ЄС стала логічним завершенням довготривалого процесу переосмислення ролі фермера — від виконавця виробничих функцій до активного агента змін, носія інновацій і партнера держави в забезпеченні сталого майбутнього села.

1.2. **Нормативно-правові засади організації фермерських господарств в ЄС та Україні**

Організація фермерських господарств у сучасних європейських країнах ґрунтується на чітко структурованій системі правового, фінансового й інституційного регулювання, що забезпечує сталий розвиток аграрного сектору. Європейський Союз у межах **Спільної аграрної політики (САП)** створив унікальний механізм, який одночасно підтримує доходи фермерів, гарантує продовольчу безпеку та сприяє охороні довкілля. Україна, в свою чергу, перебуває на етапі адаптації свого законодавства до вимог і принципів САП, формуючи власну систему підтримки фермерів і сільського розвитку. Правові основи статусу фермера в Європейському Союзі. У ЄС статус фермера визначається насамперед через систему регламентів і директив, які формують правову базу функціонування аграрного сектору. Основні акти включають:

- **Регламент (ЄС) № 1307/2013** — визначає правила надання прямих платежів фермерам, умови відповідності екологічним і соціальним стандартам (cross-compliance).
- **Регламент (ЄС) № 1305/2013** — стосується розвитку сільських територій, підтримки молодих фермерів, інновацій та екологічних практик.

- Регламент (ЄС) № 2115/2021 — нова структура CAP 2023–2027, що передбачає гнучкість для держав-членів у розробці національних стратегічних планів.

У більшості країн ЄС фермер визнається **професійним суб'єктом господарювання**, який займається сільськогосподарським виробництвом як основною діяльністю. Статус фермера дає право на отримання державної підтримки, пільгового оподаткування, субсидій і участі в програмах сталого розвитку.

Таблиця 1.4.

Досвід ЄС

Країна ЄС	Правовий статус фермера	Особливості реєстрації	Пільги та підтримка
Франція	“Exploitant agricole” – професійний фермер	Обов’язкова реєстрація у системі соціального страхування фермерів (MSA)	Податкові знижки, доступ до програм молодих фермерів
Польща	“Rolnik indywidualny” – індивідуальний фермер	Власник до 300 га землі, зареєстрований у KOWR	Єдине фермерське страхування (KRUS), податкові пільги
Німеччина	“Landwirt” – фермер-підприємець	Визнання через Торговий реєстр або аграрну палату	Прямі виплати, підтримка інвестицій у «зелені» технології
Італія	“Imprenditore agricolo professionale”	Підтвердження кваліфікації та професійної діяльності	Податкові пільги на землю, пільгові кредити

Джерело: сформовано авторами

Рисунок 1.3. Основні правові рівні регулювання фермерської діяльності в ЄС

Джерело: [8]

Форми господарювання фермерів у ЄС. Європейське законодавство не обмежує форми власності фермера, але сприяє розвитку **сімейних фермерських господарств** як базової форми аграрного бізнесу. Паралельно активно розвиваються **кооперативи, агропідприємства, партнерські ферми та дорадчі об'єднання.**

Таблиця 1.5.

Форми господарювання фермерів у ЄС

Форма господарювання	Опис та правовий статус	Переваги
Індивідуальне фермерське господарство (Family Farm)	Основна форма у країнах ЄС; належить одній сім'ї	Простота управління, стабільність, соціальна роль
Сільськогосподарський кооператив (Agricultural Cooperative)	Добровільне об'єднання фермерів для спільного збуту, закупівель і переробки	Економія на масштабах, підвищення ринкової сили
Партнерство агропідприємство (Farm Partnership)	Спільна діяльність кількох фермерів або юр. осіб	Оптимізація інвестицій, розподіл ризиків
Органічне фермерство	Господарювання відповідно до стандартів ЄС № 848/2018	Доступ до преміум-ринків, екопідтримка

Податкові режими фермерських господарств у ЄС. Податкова політика для фермерів у Європейському Союзі побудована на принципі «**фіскальної м'якості**» — держава стимулює розвиток дрібного і середнього фермерства шляхом зниження податкового навантаження.

- **Франція** – знижена ставка податку на прибуток для агровиробників (15% замість 25%).
- **Польща** – фермери звільнені від податку на прибуток, сплачують лише земельний податок.
- **Німеччина** – можливість амортизації сільськогосподарської техніки за прискореною схемою.
- **Італія** – податкові канікули для молодих фермерів (до 5 років діяльності).

Інструменти державної підтримки фермерів у ЄС. Система підтримки фермерів у межах САП реалізується через два основні «стовпи»:

1. **Перший стовп** — прями виплати фермерам (income support) та ринкові заходи.
2. **Другий стовп** — програми розвитку сільських територій, включно з дорадництвом, екосхемами, LEADER-підходом, цифровізацією.

Таблиця 1.6.

Напрямок підтримки	Механізм реалізації	Очікуваний ефект
Прямі виплати (Basic Income Support)	Виплата за гектар за умови дотримання стандартів (GAEC, SMR)	Стабільність доходів фермера
Екологічні схеми (Eco-schemes)	Додаткові платежі за органічне землеробство, збереження біорізноманіття	Сталий розвиток, «зелена економіка»

LEADER-програми	Фінансування місцевих ініціатив через сільські громади	Розвиток територій і місцевої економіки
Підтримка молодих фермерів	Додаткові 25% до базової виплати протягом перших 5 років	Мотивація молоді залишатись у селі
Дорадчі служби (AKIS)	Підтримка знань, інновацій, навчання фермерів	Підвищення компетентності, інноваційність

Джерело: сформовано авторами

Нормативно-правове регулювання фермерських господарств в Україні. В Україні правові основи діяльності фермерських господарств визначені такими документами:

- **Закон України «Про фермерське господарство» № 973-IV (2003 р.)** — базовий акт, який визначає статус, права та обов'язки фермера.
- **Земельний кодекс України (2001 р.)** — регулює порядок надання земельних ділянок для фермерського господарства.
- **Податковий кодекс України** — встановлює спрощену систему оподаткування для сільгоспвиробників (єдиний податок IV групи).
- **Закон України «Про кооперацію» (2020 р.)** — визначає правові засади створення аграрних кооперативів.
- **Закон України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» (2004 р.)** — закладає основи дорадництва як елементу системи підтримки фермерів.

Таблиця 1.7.

Елемент регулювання	Україна	ЄС
Правовий статус фермера	Закон «Про фермерське господарство»	Регламент 1307/2013
Підтримка	Державні програми, обласні фонди	CAP – прями виплати, LEADER, Eco-schemes

Податковий режим	Єдиний податок IV групи	Пільгове оподаткування
Форми господарювання	Індивідуальні, сімейні, кооперативні	Індивідуальні, партнерські, корпоративні
Дорадництво	Закон «Про дорадчу діяльність»	AKIS – Advisory Knowledge Innovation System

Джерело: сформовано авторами

На рисунку 1.5. зображено дві колонки: зліва — українська система з переважанням індивідуальних ферм і фрагментарною підтримкою; справа — європейська модель із комплексною інтеграцією фермерів у мережу САП, дорадчі структури, екосхеми.

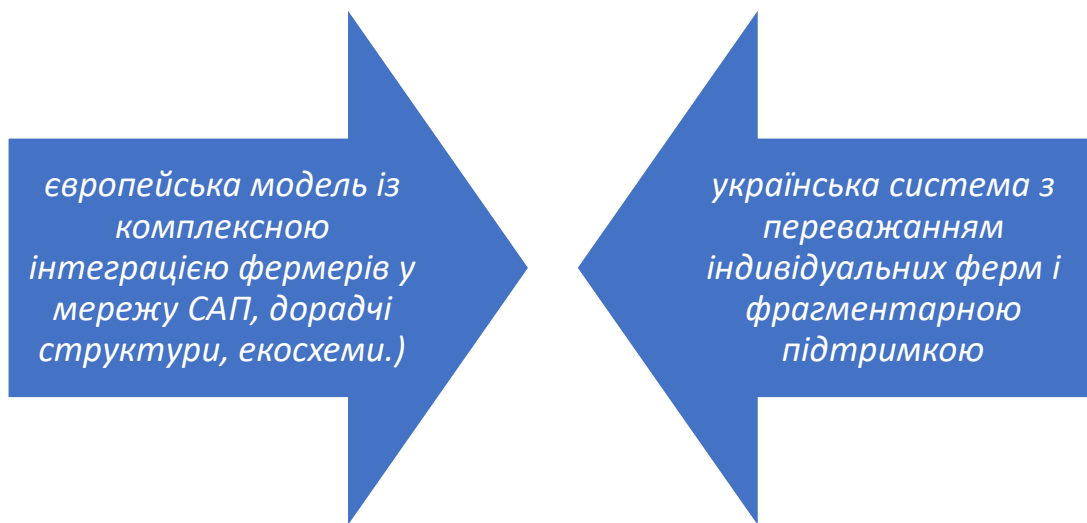

Рисунок 1.5. Порівняння системи організації фермерських господарств в Україні та ЄС

Джерело: [10]

Порівняння нормативно-правових основ фермерства ЄС і України свідчить, що **європейська модель базується на інтеграції фермерів у єдину політичну, фінансову та освітню систему**, де фермер — це не просто виробник, а партнер держави у досягненні суспільних цілей.

Україна поступово рухається у цьому напрямі, проте потребує:

- гармонізації законодавства з регламентами САП;
- запровадження системи прямих платежів, орієнтованих на сталість;
- розвитку дорадництва (AKIS) як ключового механізму підтримки фермерів;
- посилення ролі кооперативів і місцевих ініціатив за підходом LEADER.

Тільки комплексна модернізація правових, податкових і інституційних механізмів дозволить українському фермерству інтегруватися в європейський аграрний простір, залишаючись конкурентоспроможним, інноваційним і сталим.

1.3. Механізми інтеграції українських фермерів у простір Спільної Аграної Політики (САП) ЄС

Інтеграція українських фермерських господарств у простір Спільної аграрної політики Європейського Союзу (САП, англ. CAP) є не лише стратегічним завданням, а й історичним викликом. Вона означає перехід від фрагментарної підтримки аграріїв до системного, європейсько-орієнтованого підходу, заснованого на принципах сталості, знань, інновацій і участі громад. Фермери — це «фронтowa лінія» економічної інтеграції, а тому від ефективності механізмів їх включення до політики CAP залежить темп адаптації усього аграрного сектору України.

Інституційні умови інтеграції українського фермерства в САП. Інституційна інтеграція починається з гармонізації політик, законодавства і систем управління. Україна вже здійснює низку кроків у цьому напрямі, передбачених Угодою про асоціацію з ЄС (Розділ V «Економічне та галузеве співробітництво», Глава 17 «Сільське господарство і розвиток сільських територій»).

Основні напрями інституційної адаптації:

- **Розроблення Національного стратегічного плану розвитку сільського господарства**, аналогічного до стратегічних планів держав-членів ЄС.
- **Удосконалення системи державної підтримки фермерів** з урахуванням європейських підходів: прозорість, цифровий моніторинг, пряма фінансова допомога.
- **Розвиток інституцій дорадництва і знань (AKIS)** як базового елемента взаємодії між урядом, наукою та фермерами.
- **Зміцнення ролі місцевого самоврядування** у реалізації програм розвитку сільських територій через LEADER-підхід.

Таблиця 1. 8.

Напрями інституційної адаптації

Ключовий елемент	Стан в Україні	Вимога CAP	Необхідні кроки
Законодавча база	Часткова гармонізація	Повна відповідність регламентам 2021–2027	Розроблення комплексного Закону «Про сільський розвиток»
Інституції управління	Фрагментовані (Мінагро, ДАРС, ОВА)	Єдина інтегрована система	Створення координаційного органу з питань CAP
Моніторинг і контроль	Частково автоматизований	Повністю цифровізований (IACS, LPIS)	Запровадження системи IACS/LPIS до 2030 р.

Джерело: сформовано авторами

На Рисунку 1.6. зображено взаємодію чотирьох рівнів: 1 — ЄС (DG AGRI), 2 — національний (Мінагрополітики, ДАРС), 3 — регіональний (обласні структури, дорадчі служби), 4 — фермери й кооперативи. Стрілки показують потоки фінансування, знань і зворотного зв'язку.

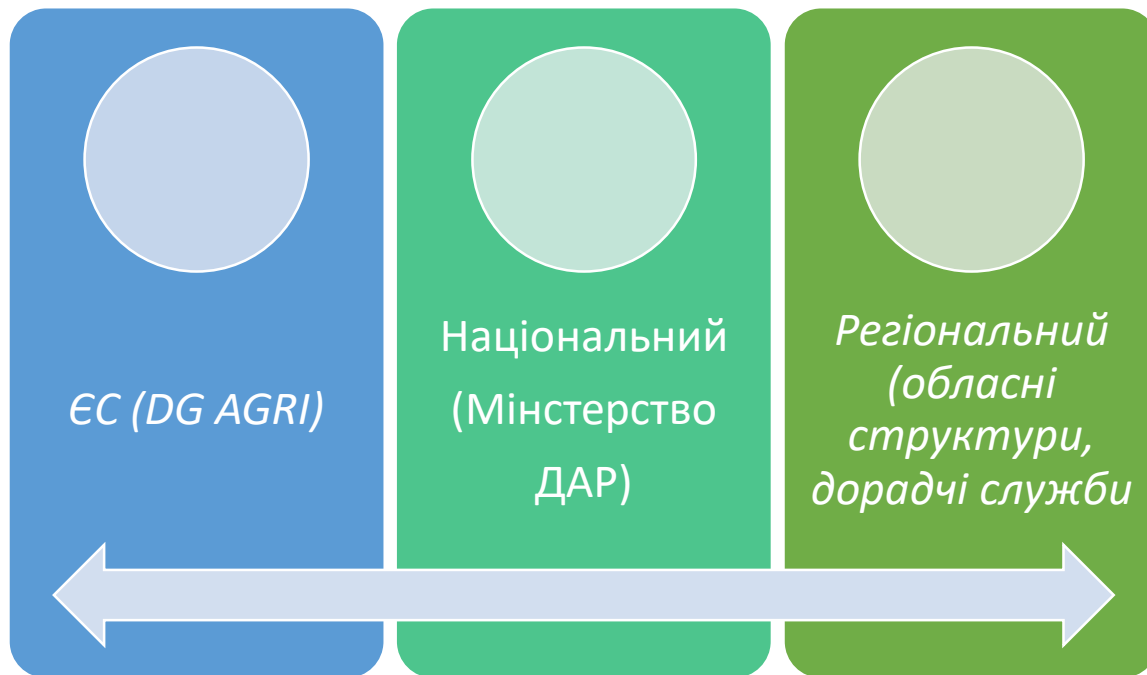

Рисунок 1.6. Інституційна модель інтеграції України до системи CAP

Джерело: [11]

Система дорадчих служб та розвиток мережі AKIS. САП ЄС розглядає дорадчі служби не просто як консультантів, а як **інституційну систему передачі знань, інновацій та практичних рішень для фермерів**, що має стратегічну назву **AKIS – Agricultural Knowledge and Innovation System**. Метою AKIS є поєднання науки, освіти, бізнесу, дорадництва й уряду в єдину мережу, де фермер виступає не об'єктом, а учасником процесу інновацій. *В Україні створення національної моделі AKIS підтримується проектами ЄС, такими як IPRSA (Institutional and Policy Reform for Smallholder Agriculture), modernAKIS, USAID AGRO Activity.*

Основні напрями розвитку:

- формування регіональних **AKIS-хабів** на базі аграрних університетів (Львів, Вінниця, Полтава, Черкаси);

- створення **єдиного цифрового дорадчого порталу** (аграрний FarmBook України);
- підготовка фахівців дорадчої діяльності за стандартами ЄС;
- об'єднання дорадчих служб, лабораторій і фермерських груп у мережеву структуру.

Таблиця 1.9.

Архітектура системи AKIS в Україні

Компонент системи AKIS	Зміст	Очікуваний результат
Освіта і наука	Підготовка консультантів, агроінженерів, менеджерів інновацій	Професійні дорадники нового покоління
Дорадництво	Практичні послуги, консультації, тренінги для фермерів	Підвищення ефективності виробництва
Інновації	Демонстраційні ферми, Operational Groups, стартапи	Впровадження нових технологій
Цифровізація	Онлайн-платформи, бази даних, мобільні сервіси	Доступ до знань у режимі 24/7

Джерело: сформовано авторами

LEADER-підхід у розвитку сільських територій. *LEADER* (фр. Liaison Entre Actions de Développement de l'Économie Rurale — «Зв'язок між діями розвитку сільської економіки») — це інноваційний європейський підхід до управління розвитком села, заснований на принципі «знизу вгору» (*bottom-up*). Його головна ідея — громада сама визначає свої пріоритети, а держава лише підтримує її ініціативи фінансово та методично. В Україні LEADER поступово впроваджується у рамках проектів ЄС, Програми розвитку села та місцевих ініціатив, зокрема у Львівській, Вінницькій, Черкаській та Закарпатській областях.

Таблиця 1.10.

Архітектура та принципи програми LEADER

Принцип LEADER	Зміст реалізації в ЄС	Стан упровадження в Україні
«Знизу вгору»	Місцеві групи діють автономно	Початковий рівень: пілотні громади
Партнерство (LAG)	Об'єднання влади, бізнесу, громади	Створюються місцеві групи дії (МГД)
Інноваційність	Нові підходи до зайнятості та освіти	Соціальні ферми, зелені ініціативи
Мережевість	Європейська мережа LEADER	Формується Національна мережа LEADER-UA

Джерело: сформовано авторами

Розвиток кооперації як драйвера інтеграції. Кооперативний рух — серце європейського фермерства. У країнах ЄС понад **60% агропродукції реалізується через кооперативи**, тоді як в Україні цей показник не перевищує 5%. Інтеграція до САП потребує масштабного розвитку **виробничих, збутових і кредитних кооперативів**, що підвищують переговорну силу фермерів і зменшують їхні витрати.

Основні переваги кооперації:

- спільне використання техніки та інфраструктури;
- вихід на оптові ринки та експорт;
- доступ до спільного маркетингу та брендингу продукції;
- створення системи взаємного кредитування.

Таблиця 1.11.

Кооперація як драйвер інтеграції

Тип кооперативу	Приклади в ЄС	Потенціал для України
Виробничий	Arla Foods (Данія), FrieslandCampina (Нідерланди)	Об'єднання молочних і зернових виробників
Збутовий	Système U (Франція), Agravis (Німеччина)	Кооперативні склади і логістика
Фінансовий	Rabobank (Нідерланди)	Кредитні спілки фермерів
Освітній / дорадчий	COPA-COGECA, CAP Network	Формування національної кооперативної асоціації

Джерело: сформовано авторами

Інноваційні моделі розвитку фермерства. У межах САП нові підходи базуються на **цифровізації, біоекономіці, точному землеробстві, “розумних” фермах та екоінноваціях.**

Інновації підтримуються через інструменти:

- **EIP-AGRI (Європейське партнерство з інновацій)** — об'єднує фермерів, науковців і дорадників у робочі групи (Operational Groups).

- **Smart Villages** — розумні села, що поєднують технології, енергетику та соціальні сервіси.
- **Digital FarmBook / CAP Network** — платформи обміну знаннями.

Таблиця 1.12.

Інноваційне фермерство -парадигма ЄС

Інноваційний напрям	Опис	Очікуваний ефект
Точне землеробство	GPS, дрони, сенсори, аналітика даних	Зменшення витрат, підвищення врожайності
Біоенергетика	Використання біомаси, відходів, біогазу	Додаткові доходи, енергетична незалежність
Екологічні технології	Еко-схеми, збереження ґрунтів, органіка	Збалансованість природних ресурсів
Освітні інновації	Онлайн-платформи, агрошколи, демонстраційні ферми	Розвиток людського капіталу

Джерело: сформовано авторами

На рисунку 1.7. графічно подано 5 ключових елементів: законодавство → інституції → дорадництво (AKIS) → LEADER → інновації. В центрі — фермер як головний бенефіціар.

Рисунок 1.7. Інтеграційна траєкторія українського фермерства у систему САП

Джерело: [12]

Інтеграція українських фермерів у простір САП — це **довготривалий, поетапний процес**, який охоплює не лише законодавчу гармонізацію, а насамперед **зміну управлінської культури аграрного сектору**.

Ключовими умовами успіху є:

- створення **інституційної системи управління САП в Україні**;
- формування **національної мережі AKIS** з дорадчими центрами у регіонах;
- запровадження **LEADER-підходу** на рівні територіальних громад;
- стимулювання **кооперації та інноваційних проєктів** серед фермерів.

Таким чином, український фермер поступово перетворюється з індивідуального виробника на **активного учасника європейського аграрного простору**, який володіє знаннями, використовує цифрові інструменти, бере участь у спільних програмах і сприяє сталому розвитку територій — саме в дусі Спільної аграрної політики Європейського Союзу.

Висновки до розділу I

Проведене дослідження теоретичних і методологічних засад організації фермерських господарств у системі Спільної аграрної політики Європейського Союзу (САП) дало змогу узагальнити сутність, еволюцію та ключові механізми функціонування сучасного європейського фермерства, а також визначити можливості адаптації українського аграрного сектору до європейських принципів.

Перш за все встановлено, що **фермерське господарство є основною соціально-економічною одиницею аграрного простору**, покликаною не лише забезпечувати виробництво продовольства, а й формувати екологічно безпечне, інноваційне та стійке сільське середовище. Європейський досвід показує, що саме фермерство є фундаментом для сталого розвитку сільських територій, збереження природних ресурсів і підтримання культурних традицій села.

Аналіз еволюції фермерського господарства у Європі довів, що цей сектор пройшов складний шлях — від дрібного самозабезпечувального виробництва до багатофункціональної системи, тісно інтегрованої у державну політику. Якщо традиційна модель фермерства орієнтувалась на фізичне виробництво продуктів, то сучасна модель ґрунтується на **економічній ефективності, екологічній відповідальності та соціальній сталій ролі фермера у суспільстві**. Створення САП у 1962 році стало поворотним моментом, який започаткував перехід до спільного управління аграрним сектором на рівні ЄС.

САП поступово трансформувалась із системи цінової підтримки у багаторівневу політику сталого розвитку, що поєднує фінансові інструменти, екологічні вимоги та соціальні критерії. Сьогодні вона складається з двох головних стовпів:

- **Перший стовп** — прямі виплати фермерам, спрямовані на забезпечення стабільних доходів, зменшення економічних ризиків і стимулювання дотримання екологічних стандартів;

- **Другий стовп** — програми розвитку сільських територій, що включають підтримку кооперації, інновацій, дорадництва, цифровізації та збереження довкілля.

Досліджено, що **нормативно-правові засади організації фермерських господарств у ЄС** базуються на низці регламентів і директив, які забезпечують цілісність політики: Регламент (ЄС) №1307/2013 — щодо прямих платежів; Регламент (ЄС) №1305/2013 — щодо розвитку сільських територій; Регламент (ЄС) №2115/2021 — який визначає принципи реалізації CAP 2023–2027. На їх основі сформовано єдину систему стандартів для фермера як суб'єкта господарювання, що поєднує соціальні гарантії, професійну освіту, податкові стимули та доступ до європейських фондів.

Українська система регулювання фермерської діяльності поки що перебуває на етапі становлення. Законодавство України визначає загальні принципи створення та функціонування фермерських господарств, однак ще не охоплює всі механізми підтримки, притаманні європейській практиці. Недостатньо розвинені кооперація, дорадництво, ринкова інтеграція та фінансові інструменти. Проте позитивними зрушеннями є створення дорадчих служб, розвиток сімейних ферм, спрощення податкового режиму, а також початок впровадження європейських підходів до сталого землекористування.

Інтеграція українського фермерства у простір САП вимагає **інституційного оновлення та створення сучасних структур управління**, які забезпечать ефективну координацію між державою, регіонами, наукою та фермерами. Важливим кроком у цьому напрямі є формування **системи AKIS (Agricultural Knowledge and Innovation System)** — комплексної мережі знань, інновацій і дорадництва, що об'єднує науковців, дорадників, університети, бізнес і самих фермерів. AKIS виступає головним «мостом» між політикою, практикою і наукою, сприяючи передачі інновацій і розвитку людського капіталу на селі.

Особливу роль у європейській моделі відіграє **LEADER-підхід**, заснований на принципі «знизу вгору». Він дозволяє громадам самостійно визначати пріоритети розвитку, залучати місцеві ресурси та партнерів, створювати місцеві групи дії (LAGs). Для України цей підхід є новим, проте він уже демонструє успіх у кількох пілотних регіонах (Львівщина, Вінниччина, Закарпаття), показуючи потенціал самоврядування у розвитку села.

Доведено, що **кооперація є ключовим інструментом інтеграції фермерів у європейський аграрний ринок**. Кооперативи об'єднують ресурси, зменшують витрати, підвищують ринкову силу і відкривають доступ до фінансів та інновацій. Для України розвиток кооперації — це реальний шлях до підвищення конкурентоспроможності малих і середніх фермерів.

Окрему увагу приділено інноваційним моделям розвитку фермерства — точному землеробству, біоенергетиці, «розумним» фермам, цифровим платформам і аграрним стартапам. Європейський досвід доводить, що інновації у фермерстві стають не розкішшю, а необхідною умовою виживання у глобальному ринку.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що **європейська модель фермерства** є зразком збалансованої аграрної системи, у якій поєднано державну підтримку, відповідальність фермера та орієнтацію на сталий розвиток. Вона базується на таких ключових принципах:

- поєднання економічної ефективності з екологічною сталістю;
- інтеграція знань, освіти та інновацій через AKIS;
- децентралізоване управління сільським розвитком за підходом LEADER;
- активна участь фермерів у кооперативах і дорадчих структурах;
- справедливий розподіл ресурсів і підтримка молодих фермерів.

Для України ці принципи мають стати основою модернізації фермерського сектору. Перехід від декларативної підтримки до системної, прозорої й орієнтованої на знання політики сприятиме створенню нового типу фермера —

освіченого, інноваційного, екологічно свідомого підприємця, здатного інтегруватися у європейський аграрний простір.

Отже, теоретико-методологічні основи організації фермерських господарств у системі САП ЄС демонструють, що успішна аграрна політика ХХІ століття неможлива без балансу між економікою, природою і суспільством. Україна має всі передумови, щоб, спираючись на цей досвід, побудувати власну **національну модель фермерства європейського зразка**, де фермер — не лише виробник, а партнер держави у формуванні сталого та конкурентного сільського господарства.

РОЗДІЛ II

АНАЛІТИЧНА ОЦІНКА СТАНУ І ТЕНДЕНЦІЙ РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ В УКРАЇНІ

2.1. Організаційно-економічна характеристика фермерських господарств України

Фермерські господарства є одним із найважливіших елементів аграрної економіки України, адже саме вони забезпечують розвиток сільських територій, збереження продовольчої безпеки та формування конкурентного аграрного середовища. В умовах воєнних викликів і економічних трансформацій фермерський сектор продовжує відігравати роль стабілізатора аграрного виробництва, демонструючи стійкість і здатність адаптуватися до нових реалій.

Кількісна динаміка та структура фермерських господарств. Станом на 2024 рік в Україні налічується близько **45 тис. зареєстрованих фермерських господарств**, які обробляють понад **4,3 млн гектарів сільськогосподарських угідь** (приблизно 7% усіх оброблюваних земель країни). У порівнянні з початком 2000-х років їх кількість зросла майже вдвічі, що свідчить про стабільне закріплення фермерства як самостійної форми агробізнесу.

За формами господарювання домінують **індивідуальні фермерські господарства**, створені на базі сімейного підприємництва. Водночас останніми роками спостерігається тенденція до об'єднання фермерів у **виробничі кооперативи**, спілки, асоціації, що дозволяє їм підвищувати конкурентоспроможність і зменшувати виробничі ризики.

Таблиця 2.1.

Статистика щодо фермерських господарств

Показник	2020 р.	2022 р.	2024 р.	Темп зміни, %
Кількість фермерських господарств, од.	49 200	46 700	45 300	-7,9

Площа сільгоспугідь у користуванні, млн га	4,5	4,4	4,3	-4,4
Частка фермерських угідь у структурі всіх землекористувачів, %	8,1	7,5	7,0	↓
Середня площа одного господарства, га	91,5	94,2	95,0	+3,8

Джерело: Державна служба статистики України, аналітичні розрахунки автора.

Попри незначне скорочення загальної кількості господарств, спостерігається **тенденція до укрупнення фермерських структур**. Це зумовлено концентрацією капіталу, потребою в сучасній техніці та технологіях, а також посиленням економічної стійкості середніх ферм.

На рисунку 2.1. показано поступове зростання до 2020 р. і помірне скорочення після 2022 р., спричинене воєнними діями та міграцією робочої сили.)

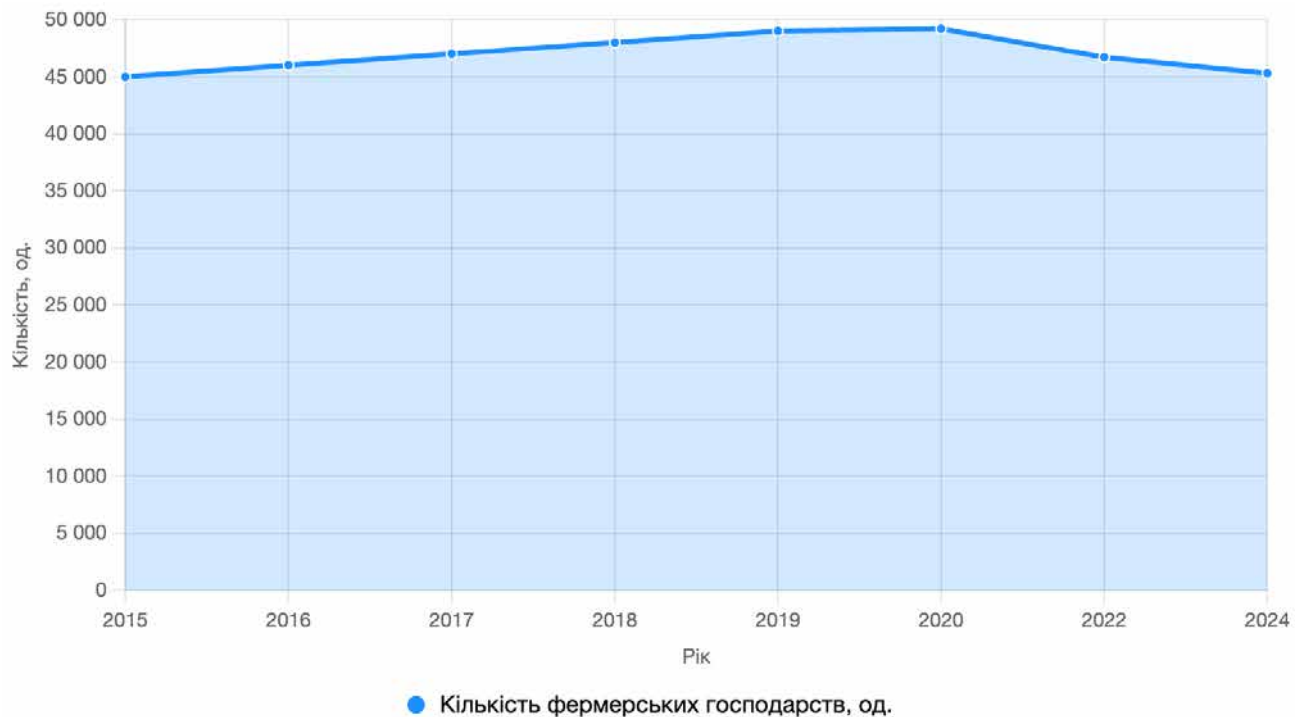

Рисунок 2.1. Динаміка кількості фермерських господарств в Україні у 2015–2024 рр.

Джерело: [14]

Галузева структура фермерського виробництва. Галузева диверсифікація українських фермерів демонструє поступовий перехід від виключно зернової спеціалізації до багатогалузевого виробництва.

Основними напрямками діяльності залишаються:

- **Вирощування зернових і олійних культур** — понад 65% загальної площі посівів;
- **Тваринництво (молочне та м'ясне)** — близько 15%;
- **Овочівництво, садівництво, ягідництво** — 10%;
- **Органічне землеробство, нішеві культури (гречка, сочевиця, льон, хміль)** — близько 5%;
- **Біоенергетичні та переробні напрямки** — 5%.

Таблиця 2.2.

Галузева структура фермерського виробництва

Галузь	Частка у структурі виробництва, % (2024 р.)	Основні області розміщення
Зернові та олійні культури	65	Полтавська, Кіровоградська, Вінницька
Овочівництво і садівництво	10	Закарпатська, Львівська, Херсонська
Тваринництво (молочне, м'ясне)	15	Волинська, Чернігівська, Сумська
Органічне землеробство, нішеві культури	5	Житомирська, Івано-Франківська
Біоенергетика, переробка	5	Київська, Харківська

Джерело: Мінагрополітики України, аналітичні дані FAO, 2024 р.

Розміри фермерських господарств та регіональні особливості. За розмірами землекористування більшість фермерських господарств належить до **малих та середніх форм**, однак існує значна регіональна диференціація. У західних областях переважають дрібні сімейні господарства з площею до 100 га, у центральних і південних — середні ферми до 500 га, тоді як у степових регіонах сформувалися великі господарства з площею понад 1000 га.

Таблиця 2.3.

Розміри фермерських господарств та регіональні особливості.

Розмір господарства (га)	Частка, %	Регіональна концентрація	Тип виробництва
До 100 га	53	Захід, Північ	Овочі, ягоди, молочне тваринництво
100–500 га	34	Центр, Поділля	Зернові, технічні культури
500–1000 га	9	Південь	Соняшник, пшениця, ріпак
Понад 1000 га	4	Степ, Південний схід	Експортно орієнтоване зернове виробництво

Джерело: розроблено автором

Середній розмір фермерського господарства в Україні у 2024 р. становить **приблизно 95 гектарів**, що у 3–4 рази менше, ніж у середньому по ЄС (350–400 га), але суттєво більше, ніж у Польщі (10–20 га). Це свідчить про проміжну позицію українського фермерства між дрібним сімейним і корпоративним типами господарювання.

Рівень продуктивності українських фермерів поступово зростає, однак усе ще поступається показникам країн ЄС.

Основними чинниками зростання продуктивності є:

- підвищення ефективності використання земельних ресурсів;
- модернізація техніки й технологій;
- доступ до дорадчих послуг і інновацій;
- запровадження точного землеробства;
- активне залучення молодих фермерів і жінок у виробництво.

Таблиця 2.4.

Продуктивність фермерських господарств

Показник	Україна (2024)	ЄС (середнє)	Відставання, %
Урожайність пшениці, ц/га	45	65	-30
Урожайність кукурудзи, ц/га	70	90	-22
Продуктивність праці (тис. євро/зайнятого)	12	28	-57
Частка переробки у структурі доходів, %	10	35	-25

Джерело: розроблено автором

Попри нижчі середні показники, **фермери демонструють кращу ефективність на 1 га, ніж великі агрохолдинги**, завдяки раціональному використанню ресурсів, гнучкості у прийнятті рішень та локалізації виробництва.

Загальні тенденції розвитку фермерського сектору

1. **Консолідація господарств** — поступове укрупнення через кооперацію або сімейне розширення.
2. **Зростання ролі жінок та молодих фермерів**, що свідчить про соціальну еволюцію фермерства.
3. **Поширення органічного виробництва** — понад 470 сертифікованих господарств станом на 2024 р.
4. **Диджиталізація аграрного бізнесу** — використання аграрних платформ, супутникових даних, сенсорних систем.
5. **Підвищення ролі дорадництва та партнерства з університетами**, особливо у регіонах із розвиненою аграрною освітою (Львівська, Вінницька, Полтавська області).

Організаційно-економічна характеристика фермерських господарств України свідчить про їхню **стійкість, адаптивність і потенціал до модернізації**. Фермери залишаються ключовими гравцями аграрного ринку, хоча їх частка у

валовому виробництві становить близько 8–10%.

Подальший розвиток фермерського сектору вимагає:

- створення сприятливих податкових і кредитних умов;
- доступу до дорадчих та інноваційних послуг;
- підтримки кооперації й збутових ланцюгів;
- розширення програм державної підтримки малих і середніх ферм.

Таким чином, фермерські господарства України мають значний потенціал для інтеграції у **європейську аграрну модель**, однак для цього необхідно зміцнити їхню інституційну спроможність, технологічну базу та економічну сталість у контексті майбутнього приєднання до САП ЄС.

2.2. Порівняльний аналіз моделей фермерства в країнах ЄС

Європейські моделі фермерства істотно відрізняються за історією становлення, структурою господарств і логікою державної підтримки. **Польща** та **Литва** увійшли до ЄС у 2004 році й за два десятиліття пройшли стрімку трансформацію — від дрібнотоварного, фрагментованого землекористування до більш професіоналізованого сімейного фермерства, підсиленого кооперацією та селянською переробкою. **Франція**, як одна з «архітекторок» САП, демонструє зрілу модель з високим рівнем інституційної спроможності: потужні палати сільського господарства, глибока інтеграція дорадництва, кооперативні «чемпіони» і системи якості (PDO/PGI), що цементують додану вартість і ринкові позиції.

Методологічно порівняння спирається на чотири блоки: **(1) структура фермерства** (тип господарств, середні розміри, спеціалізація, демографія фермерів), **(2) державна підтримка в межах САП** (баланс між 1-м і 2-м стовпами, еко-схеми, цільові інтервенції), **(3) дорадництво й AKIS** (інституції знань, канали трансферу інновацій), **(4) кооперація та ланцюги доданої**

вартості (кооперативи, короткі ланцюги постачання, географічні зазначення). Важливо врахувати **несумірність історичних баз**: Франція стартувала з високої аграрної продуктивності та довгої традиції кооперації, тоді як Польща/Литва — з роздрібненого землекористування й обмеженого капіталу, що зумовлює різні «швидкості» адаптації до САП.

На рівні **структури сільського простору** моделі також відрізняються. У Польщі помітна «сходинчастість» розмірів (велика група ферм до 20–50 га з ядром середніх 50–150 га), у Литві — швидке укрупнення та перехід до професійного сімейного фермерства в діапазоні 50–150+ га, у Франції — високий ступінь **професіоналізації** й партнерських форм (у т.ч. GAEC), що підтримують інвестиції, ризик-менеджмент і планування поколінної спадкоємності. Демографічні тренди (старіння фермерів, відтік молоді) компенсуються **преміями молодим**, механізмами доступу до землі та сервісами дорадництва — однак масштаб і ефективність цих інструментів найвищі саме у Франції.

Нарешті, ключову роль відіграє **поточний цикл САП 2023–2027**: фокус на кліматичній нейтральності (Green Deal, Farm to Fork), **еко-схемах**, цифровізації та зміцненні **AKIS** підтягує всі три країни до спільних стандартів, але з різною глибиною імплементації. Польща робить акцент на масовому охопленні сімейних ферм і LEADER; Литва — на швидкій модернізації та оцифруванні сервісів; Франція — на агроекології, коротких ланцюгах і преміум-якості. Саме ці різниці задають рамку для детального порівняння нижче.

Цей підрозділ зіставляє три репрезентативні моделі фермерства ЄС — польську (Центрально-європейська сімейна модель), литовську (балтійська модель швидкої трансформації) та французьку (зріла «САП-модель» із потужними інституціями). Порівняння проведено за чотирма блоками: **структура господарств, державна підтримка (САП), дорадництво (AKIS), кооперація.**

Таблиця 2.5.

Профіль і структура фермерства

Параметр	Польща	Литва	Франція
Домінуючий тип	Сімейні ферми, дрібні та середні	Сімейні ферми з тенденцією до укрупнення	Сімейні та партнерські господарства, високий рівень професіоналізації
Середній розмір (характерно)	Невеликий–середній; багато господарств до 20–50 га	Середній зростає; поширені 50–150 га	Середній–великий; значна частка 80–200+ га
Спеціалізація	Зернові, молочне тваринництво, садівництво	Зернові, молоко, ріпак, свинарство	Молочно-м'ясні, зернові, виноградарство, овочі/фрукти, PDO/PGI продукти
Інституційна зрілість	Висока (після 2004 р.)	Середня/зростаюча	Дуже висока (історично)

Примітка: значення узагальнені; у межах кожної країни існує регіональна диференціація.

Джерело: розроблено автором

Таблиця 2.6.

Державна підтримка у межах САП (CAP)

Елемент підтримки	Польща	Литва	Франція
Прямі виплати (1-й стовп САП)	Переорієнтовані на сімейні ферми; доплати молодим	Аналогічно, з акцентом на виробничу стійкість	Високий рівень «озеленення», специфічні доплати за чутливі сектори
Розвиток села (2-й стовп)	Інвестиційні заходи, переробка, LEADER; сильний регіональний компонент	Підтримка модернізації, цифровізації, кооперації	Потужні екосхеми, агроекологічні заходи, підтримка «коротких ланцюгів»
Інституції реалізації	ARiMR, MRiRW; системи LPIS/IACS працюють	NMA (платіжне агентство), Мін-во с/г	FranceAgriMer, регіональні ради; розгалужена мережа

Джерело: розроблено автором

Ключова риса: у Польщі й Литві пріоритет — підтримка дрібних і середніх ферм для підвищення життєздатності; у Франції — баланс доходів і екології з акцентом на якість і географічні зазначення (PDO/PGI).

Таблиця 2.7.

Дорадництво та AKIS

Компонент AKIS	Польща	Литва	Франція
Організація дорадництва	ODR (повітові центри), воєводські служби, університети	LAAS-типу сервіс (нац. служби/інститути), приватні консультанти	Chambres d'Agriculture (палати), наукові ін-ти, приватні бюро
Фокус послуг	Технології, економіка, еко-вимоги САП, проекти	Ефективність, інвестиції, базова екологізація	Інновації, екосхеми, високий рівень спеціалізації
Інтеграція знань	Висока; багато демо-майданчиків і навчання	Зростає; тісні зв'язки з платіжним агентством	Дуже висока; EIP-AGRI, сильні мережі практиків

Джерело: розроблено автором

Висновок: Французька модель — еталон професійного дорадництва; польська — масштабна мережа базових сервісів; литовська — динамічна, що швидко нарощує спроможність.

Таблиця 2.8.

Кооперація та ринкова інтеграція

Показник	Польща	Литва	Франція
Типові форми	Збутові/постачальні кооперативи, групи виробників	Кооперативи переробки, збуту; кредитні спілки	Великі мультисекторальні кооперативи

			(молоко, зерно, вино)
Ринкова сила	Зростаюча (особливо в молоці, яблуці)	Стабільна/зростаюча	Висока; коопи контролюють значні частки ринку
Додана вартість	Розвивається: переробка, брендинг, короткі ланцюги	Активно стимулюється грантами	Дуже висока: PDO/PGI, гастрономія, експортні бренди

Джерело: розроблено автором

Франція демонструє **найвищу глибину кооперації** та інструментів доданої вартості; **Польща** — сильний потенціал росту у переробці; **Литва** — гнучка, швидко масштабує сучасні кооперативні рішення.

Таблиця 2.9

Стислий «профіль політик» (policy snapshot)

Країна	Що працює найкраще	Вузькі місця
Польща	Масштабне дорадництво; таргет на малі/середні; LEADER	Фрагментація дрібних ферм; потреба у швидшій переробці й брендингу
Литва	Швидка модернізація; цифрові сервіси; кооперація у свинарстві/молоці	Обмежений внутрішній ринок; залежність від експорту
Франція	Професійні палати; кооперативні гіганти; PDO/PGI; агроекологія	Високі стандарти → високі витрати; складність адміністрування

Джерело: розроблено автором

Уроки для України (transferable lessons)

- 1. Побудова мережі AKIS «від поля до політики»:** поєднати університети, дорадчі служби, приватних консультантів і фермерів у єдині регіональні хаби (польська масштабність + французька професійність).
- 2. Кооперація як «обов'язковий модуль»:** стимулювати виробничі й збутові кооперативи податковими пільгами та інвестиційними грантами; підтримати переробку на рівні фермерських об'єднань (модель Франції).

3. **Секторальні програми доданої вартості:** розвивати локальні бренди та географічні зазначення (вино, сири, мед, фрукти), короткі ланцюги постачання, агротуризм.
4. **Точне землеробство і цифровізація:** відшкодування частини вартості сенсорів, дронів, FMIS-систем; відкриті дані для агроаналітики (балтійський темп впровадження).
5. **Молоді фермери та гендерний баланс:** премії за старт, пільгове кредитування, бізнес-інкубатори при університетах і МГД (LEADER).

Таблиця 2.10

Узагальнювальна таблиця порівняння

Критерій	Польща	Литва	Франція
Структура	Переважно дрібні/середні	Середні, укрупнення	Середні/великі, професіоналізовані
Підтримка САП	Соціально орієнтована, інвестиційна	Модернізаційна, цифрова	Баланс доходів-екології, преміум-якість
Дорадництво (AKIS)	Широка мережа базових сервісів	Динамічне, зростаюче	Високий професіоналізм та спеціалізація
Кооперація	Сильна, але нерівномірна по секторах	Розвивається швидко	Дуже потужна, мультисекторальна
Додана вартість	Зростає (переробка/бренди)	Активно підтримується	Дуже висока (PDO/PGI, гастрономія)

Джерело: розроблено автором

Додана вартість: Польща. Додана вартість у польському фермерстві стабільно зростає завдяки трьом «шестерням»: (1) **переробка на рівні ферми й кооперативу** (сироварні, фруктові прес-и, міні-бійні, сушіння/шокове заморожування), (2) **брендинг і географічна ідентичність** (локальні марки гмін/повітів, туристичні маршрути смаку), (3) **короткі ланцюги постачання** (RHD, фермерські ринки, e-commerce). Польські групи виробників активно

заходять у HoReCa та ритейл із контрактами СТМ (private label), що підтягує стандарти якості та простежуваності. Виклик — **фрагментація** і нерівномірність інвестицій: не всі повіти однаково доступні до холодильних потужностей, лабораторій і технічної допомоги. **Литва**. Додана вартість **активно підтримується** ціленаправленими інструментами 2-го стовпа САП: гранти на **малі переробні потужності**, розвиток **кооперативного експорту** (молоко/м'ясо/зерно), цифрові сервіси для **прозорості та маркетингу** (traceability, e-аукціонаі). Сильна сторона — швидка **оцифровка логістики** і спільне використання інфраструктури (холодові склади, пакувальні лінії). Вузьке місце — **місткість внутрішнього ринку** та висока залежність від зовнішнього попиту; відповідь — диверсифікація у **нішеві продукти** (органіка, ягоди, ремісничі вироби) і сервісний експорт (R&D, IT-рішення для агро). **Франція**. Рівень доданої вартості **дуже високий** завдяки розвинутій **системі якості та походження** (AOP/AOC, PDO/PGI, Label Rouge), потужним **мультисекторальним кооперативам**, і культурному «капіталу гастрономії». Кооперативи інтегрують ланцюг від поля до полиці (виробництво—переробка—маркетинг—експорт), утримуючи **преміальні сегменти** (сири, вина, м'ясні делікатеси, овочеві консервації). Інституції (палати, міжгалузеві організації) забезпечують **сенсорну стандартизацію, контроль походження, просування на зовнішніх ринках**. Ціна за якість — **високі транзакційні витрати** і складні процедури відповідності, але «премія за довіру» це окуповує.

- **Франція** — «золотий стандарт» зрілої САР-моделі. Система якості та походження + кооперативні холдинги + сильні палати створюють **сталий преміальний дохід фермера**. Агроекологічні вимоги не лише витрати, а **комерційний актив** (storytelling, traceability, terroir).
- **Польща** — «масштабна сімейна модель». Широка мережа дорадництва, LEADER і таргет на малі/середні ферми формують **соціально**

інклюзивну траєкторію зростання. Ключ до стрибка — **масовий перехід від сировини до переробки** та спільний брендинг повітів/воєводств.

- **Литва** — «агільна балтійська модель». Ставка на **цифрові сервіси, логістику та кооперацію** пришвидшує капіталізацію фермерської продукції навіть за обмежених масштабів. Гнучкість управління дозволяє швидко «перекроювати» ланцюги на експортні ніші.

Висновок для України — гібрид із трьох ДНК:

- польська **мережевість і соціальна орієнтація** (широке охоплення дорадництвом, LEADER, інклюзія малих);
- французька **професійність і додана вартість** (системи якості, інтервенції в преміуми, сильні міжгалузеві інституції);
- литовська **швидкість цифрової трансформації** (маркетплейси, е-логістика, прозорість, спільні платформи збуту).

Практичні кроки імплементації для України (щоб «приземлити» гібридну траєкторію)

1. Додана вартість 2.0 (24–30 міс.):

- гранти на **малі переробки** у кооперативах (сири, ягоди, соки, мед/прополіс, сушіння овочів);
- програма «**10 регіональних брендів**» (гайдлайни стилю, сенсорні карти, контроль походження).

2. Короткі ланцюги + e-commerce (12–18 міс.):

- національний **маркетплейс фермерських продуктів** (B2C/B2B), інтегрований із логістикою «останньої милі»;
- ваучери для HoReCa/шкіл на закупівлю **локальних продуктів** (контракти з кооперативами).

3. Інституції якості (18–36 міс.):

- пілоти **географічних зазначень** (PDO/PGI) для 5–7 продуктів;

- міжгалузеві організації з **сенсорною стандартизацією** та експортним маркетингом.

4. **AKIS і дорадництво (безперервно):**

- регіональні **демо-ферми** і «школи продукту» (сир, вино/сидр, м'ясні вироби, трав'яні чаї);
- програми для **молодих фермерів і жінок-підприємниць** у переробці/брендингу.

Орієнтовні KPI на 2–3 роки:

- +20% фермерів, залучених у **переробку/брендинг**;
- +30% обороту через **короткі ланцюги**;
- 5 зареєстрованих **географічних зазначень**;
- 15 регіональних **кооперативних переробок** із повним циклом (сировина → бренд → збут);
- 50 тис. транзакцій/міс. на **нац. фермерському маркетплейсі**.

Науково-практичні пропозиції - не просто виростити — **додати історію, походження і сервіс**, перетворивши українського фермера з постачальника сировини на **творця преміального продукту** в дусі САП ЄС.

2.3. **SWOT-аналіз українського фермерства у контексті наближення до САП**

У процесі євроінтеграції Україна поступово адаптує свою аграрну політику до принципів і механізмів **Спільної аграрної політики Європейського Союзу (САП / CAP)**. Для ефективної інтеграції фермерського сектору в європейський аграрний простір важливо не лише гармонізувати законодавчу базу, але й проаналізувати внутрішній потенціал і слабкі місця галузі, зовнішні виклики та можливості, що формують середовище її розвитку. У цьому контексті **SWOT-**

аналіз виступає ключовим інструментом стратегічного планування, який дозволяє оцінити поточний стан українського фермерства та визначити напрями адаптації до моделі CAP.

Методологічно SWOT-аналіз ґрунтується на системному підході до вивчення середовища функціонування фермерських господарств, де **внутрішні чинники (Strengths, Weaknesses)** визначають внутрішній потенціал, а **зовнішні (Opportunities, Threats)** — контекст, у якому реалізується розвиток галузі.

При проведенні аналізу враховано такі джерела:

- законодавчі акти України та ЄС (Регламенти CAP 2023–2027);
- аналітичні звіти Міністерства аграрної політики та продовольства України;
- статистичні дані Державної служби статистики України (2021–2024 рр.);
- результати міжнародних проєктів технічної допомоги (*EU4Rural, USAID Harvest, modernAKIS, IPRSA*).

Аналіз проводився з урахуванням структури сільського господарства, стану земельних ресурсів, фінансового забезпечення, рівня дорадництва, кооперації та екологічних тенденцій.

Внутрішні чинники розвитку фермерства України

Сильні сторони

Українське фермерство має потужний природно-ресурсний, трудовий і інноваційний потенціал, який формує фундамент для його конкурентоспроможності на європейському рівні.

Серед основних сильних сторін виділено такі:

1. **Наявність унікальних земельних ресурсів.** Україна володіє понад 32 млн гектарів орних земель, з яких понад 60% — чорноземи, що становить близько 25% усіх світових запасів родючих ґрунтів. Це забезпечує високий аграрний потенціал і природну конкурентну перевагу у виробництві рослинницької продукції.

2. **Гнучкість фермерських господарств і здатність до адаптації.** В умовах воєнних викликів українські фермери продемонстрували здатність швидко змінювати логістику, структуру посівів, орієнтуватися на внутрішній ринок і нішеві культури.
3. **Поступова диверсифікація виробництва.** Зростає частка сімейних ферм, органічного землеробства, ягідництва, садівництва, біоенергетики.
4. **Активізація освітнього та наукового потенціалу.** Розвиток аграрних університетів (НУБіП, ЛНУ, ВНАУ, ПДАУ) створює основу для формування національної системи знань і дорадництва — **AKIS (Agricultural Knowledge and Innovation System)**.
5. **Інтеграційний вектор розвитку.** Участь у проєктах ЄС, Програмі LEADER, ініціативах Green Deal формує нову управлінську культуру фермерства, орієнтовану на сталість, енергоефективність та цифровізацію.

Слабкі сторони

Разом із тим фермерський сектор України має низку структурних обмежень, що стримують його потенціал:

1. **Складний доступ до фінансових ресурсів.** Малі фермери не мають достатніх застав для кредитів, а державні програми підтримки мають обмежений обсяг і часто складні умови.
2. **Фрагментованість сектору.** Із понад 45 тис. зареєстрованих фермерських господарств більшість мають площу до 100 га, що знижує їхню ринкову силу.
3. **Недостатній рівень кооперації.** В Україні частка фермерів, об'єднаних у кооперативи, не перевищує 5%, тоді як у країнах ЄС — понад 60%.
4. **Відсутність розвиненої системи дорадництва.** Існуючі обласні дорадчі служби часто мають слабку матеріальну базу та кадровий дефіцит.

5. **Відставання в технологічній модернізації.** Лише близько 15% господарств використовують елементи точного землеробства, сенсорного моніторингу або IT-платформи управління.
6. **Слабка інституційна координація.** Відсутність єдиного координаційного органу з питань інтеграції до CAP ускладнює реалізацію стратегічних рішень.

Зовнішні чинники — можливості та загрози

Можливості

1. **Інтеграція до CAP і участь у фінансових інструментах ЄС.** Україна має перспективу отримати доступ до європейських механізмів підтримки фермерів (прямі виплати, еко-схеми, LEADER).
2. **Європейський зелений курс (Green Deal).** Відкриває перспективи розвитку органічного виробництва, біоекономіки, енергетичних культур і збереження біорізноманіття.
3. **Впровадження LEADER-підходу.** Дозволяє громадам самостійно визначати стратегії розвитку та залучати кошти через місцеві групи дії (LAGs).
4. **Формування системи AKIS.** Забезпечить зв'язок між наукою, дорадництвом, освітою та практикою фермерів, стимулюючи інноваційність.
5. **Цифровізація управління земельними ресурсами (IACS/LPIS).** Створення прозорої бази даних про землекористування, контроль субсидій і боротьбу з корупцією.
6. **Підтримка молодих фермерів і жінок-підприємниць.** Європейські програми стимулюють залучення нових учасників до фермерства.
7. **Розвиток кооперативних і коротких ланцюгів постачання.** Це відкриває шлях до формування регіональних брендів і підвищення доданої вартості в аграрному секторі.

Загрози

1. **Бюрократичні бар'єри.** Повільність прийняття рішень і складність процедур доступу до державної підтримки можуть відлякувати фермерів.
2. **Ризики ринку землі.** Існує небезпека концентрації земель у руках великих агрохолдингів і втрати соціальної функції фермерства.
3. **Військові дії та руйнування інфраструктури.** Це безпосередньо впливає на логістику, експорт і фінансову стабільність фермерів.
4. **Нестабільність фінансово-податкової системи.** Коливання валютних курсів, інфляція й часті зміни податкових правил ускладнюють довгострокове планування.
5. **Демографічна криза сільських територій.** Старіння фермерів і відтік молоді до міст загрожує кадровим дефіцитом.
6. **Екологічні ризики.** Деградація ґрунтів, зменшення вологи, ерозія, зміна клімату — чинники, що потребують переходу до кліматично-стійких технологій.
7. **Зовнішні ринкові коливання.** Залежність від експорту зерна й олії робить фермерство вразливим до глобальних шоків.

Таблиця 2.11.

Узагальнена SWOT-матриця фермерського сектору України

СИЛЬНІ СТОРОНИ	СЛАБКІ СТОРОНИ
<ul style="list-style-type: none"> - Високий аграрний потенціал і родючі землі. - Гнучкість фермерів до кризових умов. - Зростання частки сімейних ферм і органічного виробництва. - Розвинена освітньо-наукова база 	<ul style="list-style-type: none"> - Складний доступ до фінансування. - Низький рівень кооперації. - Відсутність сильної дорадчої системи. - Технологічне відставання.

(НУБіП, ЛНУ, ВНАУ). - Орієнтація на євроінтеграцію та участь у CAP-проєктах.	- Фрагментованість сектора. - Брак ефективної державної координації.
МОЖЛИВОСТІ	ЗАГРОЗИ
- Інтеграція у CAP і доступ до європейських фондів. - Впровадження Green Deal, LEADER, AKIS. - Розвиток цифрових сервісів (IACS/LPIS). - Створення кооперативів і коротких ланцюгів збуту. - Підтримка молодих фермерів і жінок.	- Бюрократія і корупційні ризики. - Ринок землі та концентрація власності. - Військові ризики, руйнування інфраструктури. - Макроекономічна нестабільність. - Старіння сільського населення. - Кліматичні зміни та деградація ґрунтів.

Джерело: розроблено автором

Аналітичні висновки SWOT-аналізу:

- 1. Потенціал українського фермерства є стратегічно високим.**
Величезні природні ресурси, накопичений досвід і розвиток аграрної освіти формують основу для інтеграції у європейську CAP-модель.
- 2. Ключовим викликом залишається інституційна слабкість.**
Без ефективного доступу до фінансів, дорадництва та кооперації фермери не зможуть повноцінно реалізувати свій потенціал у рамках майбутньої CAP.
- 3. Європейські можливості створюють унікальне “вікно трансформації”.**
Green Deal, LEADER, AKIS та цифровізація управління землею — це конкретні напрями, через які Україна може здійснити якісний стрибок від сировинного виробництва до сталого агробізнесу з високою доданою вартістю.

4. Головна загроза — бюрократія та брак стратегічної послідовності.

Якщо державна політика не буде прозорою, інтеграція до CAP може перетворитися на формальність без реального ефекту для фермерів.

5. Необхідна нова управлінська парадигма.

Український фермер має перейти від моделі «виробника зерна» до ролі **партнера держави у сталому розвитку територій** — із доступом до знань, інновацій, дорадництва, кредитів і європейських фондів.

На основі отриманих результатів можна окреслити такі пріоритети адаптації українського фермерства до CAP, наведені у Таблиці нижче:

Таблиця 2.12.

Пропозиції щодо використання результатів SWOT-аналізу

Стратегічний напрям	Ключові дії
Інституційна гармонізація	Створення Національного агентства з інтеграції до CAP; розроблення єдиного Стратегічного плану сільського розвитку.
Фінансові інструменти	Формування національного Фонду підтримки фермерів із пільговим кредитуванням і гарантіями для малих господарств.
Дорадництво та AKIS	Відновлення мережі дорадчих служб при аграрних університетах; створення регіональних AKIS-хабів.
LEADER-підхід	Розширення кількості Місцевих груп дії (LAGs) до 200 одиниць до 2030 року.
Green Deal	Підтримка органічного землеробства, енергоефективності, збереження біорізноманіття.

Джерело: розроблено автором

SWOT-аналіз підтверджує, що українське фермерство має всі передумови для інтеграції до європейського аграрного простору, однак потребує **глибокої структурної модернізації**. Головне завдання — перетворити потенціал у результат через **ефективне управління, фінансову децентралізацію, розвиток кооперації, інновацій та знань**. І лише тоді український фермер зможе стати **повноцінним учасником Спільної аграрної політики ЄС**, а не лише її бенефіціаром.

Висновки до розділу II.

Проведений у межах другого розділу аналіз дозволив комплексно оцінити сучасний стан, структуру, динаміку та проблематику розвитку фермерських господарств України у період активних соціально-економічних змін і процесу наближення до стандартів Спільної аграрної політики Європейського Союзу (CAP). На основі статистичних, інституційних та аналітичних даних виявлено ключові тенденції трансформації українського фермерства, визначено його стратегічні перспективи та окреслено основні обмеження, що впливають на ефективність галузі.

Перш за все встановлено, що **фермерські господарства залишаються фундаментальною ланкою аграрного сектору України**, формуючи основу продовольчої безпеки, зайнятості на селі й соціальної стабільності територій. Станом на 2024 рік в Україні функціонує близько 45 тисяч фермерських господарств, які обробляють понад 4,3 млн гектарів земель. Хоча кількість таких господарств за останні роки дещо скоротилася через воєнні події та економічну нестабільність, **їх економічна роль зросла** — фермери демонструють адаптивність, гнучкість і здатність забезпечувати продовольчі потреби навіть в умовах кризи.

За результатами **організаційно-економічного аналізу** виявлено тенденцію до поступового укрупнення господарств та підвищення їхньої

ефективності. Середній розмір ферми становить близько 95 гектарів, що свідчить про формування **середнього фермерського класу** — основи сталого аграрного розвитку. Разом із тим спостерігається регіональна диференціація: у західних областях переважають малі сімейні ферми, орієнтовані на овочівництво, тваринництво й органічну продукцію, тоді як у центральних і південних — середні й великі господарства, спрямовані на зернові та олійні культури.

Галузева структура фермерського виробництва також демонструє поступову диверсифікацію. Якщо раніше основу фермерського сектору становило вирощування зернових і технічних культур, то нині спостерігається зростання питомої ваги садівництва, ягідництва, тваринництва, органічного виробництва та переробки сировини. Це є свідченням переходу фермерів від екстенсивної до **інноваційно-інтенсивної моделі господарювання**, де ключовими стають якість продукції, її екологічність і ринкова диференціація.

Порівняльний аналіз із країнами Європейського Союзу (Польща, Литва, Франція) дозволив зробити висновок, що українське фермерство рухається у напрямку європейської інтеграції, проте поки залишається **на етапі інституційного становлення**. Європейські моделі відзначаються розвинутою кооперацією, сильною дорадчою системою, стабільною державною підтримкою та високим рівнем доданої вартості. Польща демонструє успішний приклад розвитку сімейного фермерства через LEADER-підхід та масове дорадництво, Литва — ефективну цифровізацію і кооперацію, а Франція — зрілу модель з балансом між екологією, якістю продукції та преміальними ринками. Для України найбільш перспективним є **гібридний шлях розвитку** — поєднання польської соціально орієнтованої мережовості, французької інституційної професійності та литовської цифрової динаміки.

Проведений **SWOT-аналіз українського фермерства** виявив сильні та слабкі сторони, можливості та загрози його подальшої трансформації в контексті наближення до САР.

- До **сильних сторін** віднесено значний земельний потенціал, гнучкість фермерів, наукову базу та природну конкурентну перевагу у виробництві продовольства.
- **Слабкими сторонами** залишаються обмежений доступ до фінансування, низький рівень кооперації, недостатній розвиток дорадчих служб і технологічна відсталість.
- Серед **можливостей** — участь у програмах Green Deal, LEADER, формування системи AKIS, цифровізація земельного управління, підтримка молодих фермерів.
- **Загрозами** виступають бюрократія, ризики ринку землі, військові наслідки, екологічні проблеми та демографічне старіння села.

Узагальнення результатів аналізу свідчить, що **українське фермерство має значний потенціал для модернізації**, але потребує системної державної політики, спрямованої на забезпечення фінансової доступності, технологічного оновлення, розвиток дорадництва та зміцнення інституцій. Необхідним є формування **Національної стратегії інтеграції фермерських господарств до САП ЄС**, що базуватиметься на засадах сталого розвитку, екоінновацій, цифрової агрополітики та соціальної інклюзивності.

Отже, проведений аналітичний розділ підтверджує, що фермерський сектор України, незважаючи на зовнішні виклики, **залишається одним із найжиттєздатніших сегментів економіки**, здатним забезпечити не лише продовольчу стабільність, а й стати ключовим чинником **європейської інтеграції українського села**. Реалізація стратегічних можливостей, виявлених у ході дослідження, дозволить перетворити фермерські господарства на **інноваційно орієнтовану, конкурентоспроможну та екологічно збалансовану систему**, інтегровану у спільний аграрний простір Європейського Союзу.

РОЗДІЛ III

СТРАТЕГІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА РОЗВИТКУ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ У РАМКАХ СПІЛЬНОЇ АГРАРНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС

1.1. Інституційна модель підтримки фермерів: досвід CAP і можливості для України

Однією з головних умов ефективної інтеграції українського фермерського сектору до європейського аграрного простору є створення **інституційної моделі підтримки фермерів**, сумісної з механізмами **Спільної аграрної політики ЄС (Common Agricultural Policy – CAP)**. Досвід країн-членів ЄС доводить, що саме наявність прозорої, системної, багаторівневої політики підтримки є основою стійкого розвитку фермерства, підвищення його конкурентоспроможності та екологічної відповідальності.

Концептуальні засади інституційної підтримки фермерів у межах CAP Спільна аграрна політика Європейського Союзу є **найбільш розвинутою системою аграрного управління у світі**, яка поєднує фінансові, екологічні, освітні та соціальні інструменти. Її головна мета — **забезпечення стабільних доходів фермерів, сталого використання природних ресурсів і розвитку сільських територій**.

Інституційна архітектура CAP ґрунтується на принципах:

- **інтегрованого управління** — взаємодія політики доходів, ринку, довкілля й інновацій;
- **субсидіарності** — кожна країна формує власний стратегічний план у межах загальних регламентів ЄС;
- **екологічної умовності (eco-conditionality)** — підтримка фермерів залежить від дотримання стандартів охорони довкілля, добробуту тварин і безпеки харчових продуктів;
- **знання й інновації (AKIS)** — створення системи дорадництва, освіти та наукових комунікацій між фермерами, дослідниками й державою.

Сучасна CAP 2023–2027 структурно спирається на **три головні стовпи підтримки фермерів**:

Таблиця 3.1.

Концептуальні засади інституційної підтримки фермерів у межах САП

Структурний елемент	Зміст	Очікувані результати
1. Прямі виплати (Income Support)	Базові та додаткові субсидії за гектар, молодим фермерам, малим виробникам	Забезпечення стабільного доходу фермерів
2. Програми розвитку сільських територій (Rural Development Programmes – RDP)	Інвестиції в кооперацію, переробку, дорадництво, цифровізацію, LEADER-підхід	Зміцнення сільської економіки, зайнятості, інновацій
3. Екологічні схеми (Eco-schemes)	Добровільні екологічні практики з фінансовими стимулами	Збереження природного середовища та кліматична стійкість

Джерело: розроблено автором

Farm Advisory System (FAS): дорадництво як ключовий інструмент САП. Одним із найбільш ефективних інституційних інструментів САП є **Farm Advisory System (FAS)** — система дорадчих послуг, що надає фермерам знання та практичну допомогу щодо застосування агротехнологій, стандартів екологічної відповідності, фінансового менеджменту, цифрових інновацій і ринкової інтеграції.

Основні функції FAS:

- консультивання фермерів з питань дотримання вимог екологічного законодавства (GAEC, SMR);
- навчання з управління ресурсами, біорізноманіттям, кліматичними ризиками;

- підтримка впровадження інновацій та цифрових рішень;
- розвиток партнерства між дорадниками, науковими установами, університетами та кооперативами.

Таблиця 3.2.

Приклади реалізації FAS у ЄС

Країна	Інституція-оператор FAS	Особливості моделі
Франція	<i>Chambres d'Agriculture</i> (Палати сільського господарства)	Об'єднання дорадництва, аналітики, сертифікації й маркетингу
Польща	<i>ODR – Ośrodki Doradztwa Rolniczego</i>	Регіональні центри дорадництва, що співпрацюють з університетами
Литва	<i>Lithuanian Agricultural Advisory Service (LAAS)</i>	Платформа електронного консультування, інтегрована в систему субсидій
Нідерланди	<i>Wageningen UR + LTO</i>	Модель інтегрованих знань між фермером, бізнесом і наукою (AKIS)

Джерело: розроблено автором

На рисунку 3.1. зображено у центрі — фермер; від нього виходять зв'язки до дорадників, університетів, кооперативів, державних агентств; зверху — CAP як координаційна рамка; результат — інновації, знання, сталий розвиток.

Рисунок 3.1. Місце FAS у структурі інституційної підтримки CAP

Джерело: [14]

Другим важливим інструментом САП є **Програми розвитку сільських територій (RDP)** — вони реалізують **другий стовп** політики і мають на меті розвиток сільської економіки через інвестиції у виробництво, інфраструктуру, людський капітал та інновації.

Основні напрями підтримки в рамках RDP:

1. модернізація та цифровізація фермерських господарств;
2. підтримка створення кооперативів і переробних підприємств;
3. розвиток дорадчих служб і навчальних центрів;
4. фінансування LEADER-груп для локальних ініціатив;
5. стимулювання участі фермерів у проєктах EIP-AGRI (інноваційні робочі групи).

Таблиця 3.3.

Програми розвитку сільських територій (Rural Development Programme – RDP)

Тип заходу RDP	Приклад реалізації в ЄС	Потенціал адаптації для України
Інвестиційна підтримка (Measure 4)	Субсидії на модернізацію обладнання (Польща, Чехія)	Гранти на техніку, зрошення, енергоефективність
Розвиток знань і дорадництва (Measure 1, 2)	Навчальні програми, демонстраційні ферми (Литва)	Відновлення дорадчих служб і навчання фермерів
LEADER-підхід (Measure 19)	LAGs у Франції, Італії	Розвиток сільських громад і мікропідприємництва
Еко-заходи (Measure 10, 11)	Органічне землеробство, захист ґрунтів	Розширення еко-схем в Україні

Джерело: розроблено автором

Рисунок 3.2. Структурна модель реалізації RDP у системі САП (CAP)

Джерело: [17]

САП 2023–2027 особливу увагу приділяє **екологічним схемам (Eco-schemes)**, які є новим поколінням стимулів для фермерів. Їхня суть полягає у тому, що фермер **отримує додаткову фінансову підтримку за добровільне впровадження практик**, спрямованих на збереження довкілля та кліматичну нейтральність.

Основні напрями еко-схем:

- підтримка органічного виробництва;
- збереження природних пасовищ і ландшафтів;
- мінімізація використання пестицидів і добрив;
- застосування технологій точного землеробства;
- відновлення деградованих земель і залісення.

Таблиця 3.4.

ЄС -приклади

Приклад країни ЄС	Тип еко-схеми	Розмір підтримки	Очікуваний ефект
Німеччина	Підтримка органічного землеробства	€130–160/га	Збільшення площ органіки
Франція	Збереження біорізноманіття та ґрунтів	€100–120/га	Зменшення викидів CO ₂

Польща	Озеленення, сівозміна, сидерати	€80–100/га	Покращення родючості ґрунтів
Литва	Збереження пасовищ і природних лук	€60–90/га	Стійке тваринництво

Джерело: розроблено автором

Для України впровадження еко-схем можливе через **національну програму “Зелений фермер”**, яка може включати компенсації за впровадження енергозберігаючих технологій, біоудобрень, агролісівництва та точного землеробства.

На основі аналізу можна виділити **три пріоритетні напрями інституційної адаптації України до CAP**:

Таблиця 3.5.

Потенціал адаптації інституційної моделі CAP для України

Напрямок	Європейський досвід	Рекомендації для України
1. Розвиток дорадництва (FAS / AKIS)	Інтегровані дорадчі системи (Франція, Польща)	Створення Національної системи дорадництва, мережі регіональних AKIS-хабів
2. Сільський розвиток (RDP, LEADER)	LAGs, регіональні стратегії, грантові механізми	Запровадження LEADER+ у громадах, децентралізація підтримки
3. Еко-схеми (Eco-schemes)	Добровільні екологічні заходи з преміями	Пілотування українських еко-схем: “Живий ґрунт”, “Зелений гектар”, “Бджола – індикатор якості”

Джерело: розроблено автором

Аналіз інституційної моделі САП (CAP) демонструє, що **успіх європейського фермерства забезпечується поєднанням трьох компонентів**:

- 1. Знань і дорадництва (FAS / AKIS)** – фермер діє не сам, а в мережі підтримки, навчання та інновацій;

2. **Інвестицій і розвитку територій (RDP / LEADER)** – держава створює умови для економічного зростання сільських громад;
3. **Екологічної відповідальності (Eco-schemes)** – підтримка спрямовується лише тим, хто господарює відповідально щодо природи.

Для України формування власної інституційної системи підтримки фермерів має ґрунтуватися на адаптації цих трьох напрямів. Необхідно створити **Національний стратегічний план сільського розвитку**, який би поєднував фінансові, екологічні та освітні інструменти підтримки фермерів.

Така система дозволить українському фермерству перейти від фрагментованої допомоги до **структурованої політики сталого розвитку**, що забезпечить його поступову інтеграцію до Спільної аграрної політики ЄС.

3.2. Організаційно-економічні механізми розвитку фермерських господарств

Організаційно-економічні механізми розвитку фермерських господарств формують практичну основу реалізації стратегічних цілей аграрної політики держави та забезпечують сталу конкурентоспроможність фермерського сектору. Їхня суть полягає у створенні **ефективних форм взаємодії, розподілу ресурсів і координації діяльності фермерів** для досягнення економічних, соціальних і екологічних результатів.

Досвід країн Європейського Союзу, інтегрованих у систему Спільної аграрної політики (CAP), свідчить, що **розвиток фермерства є неможливим без функціонування чотирьох ключових механізмів:**

1. сільськогосподарської кооперації,
2. дорадчих служб і системи знань (AKIS),
3. спільного використання техніки та ресурсів (Service Cooperation),
4. формування ланцюгів доданої вартості (Value Chains).

Саме ці механізми забезпечують комплексність аграрної економіки, поєднуючи фермерів у систему обміну знаннями, фінансами, технологіями та ринками.

Кооперація є одним із найефективніших інструментів розвитку фермерства, адже дозволяє малим і середнім виробникам діяти спільно — зменшувати витрати, збільшувати обсяг виробництва, підвищувати якість продукції та забезпечувати вихід на ринок.

У країнах ЄС кооперативи є основною формою самоорганізації фермерів:

- у Франції понад **60%** сільськогосподарської продукції реалізується через кооперативи;
- у Польщі активно функціонують **групи виробників сільськогосподарської продукції** (Grupy producentów rolnych);
- у Нідерландах кооперативи контролюють **понад 80%** експорту молочної продукції.

Таблиця 3.5.

Основні види кооперативів, що поширені в ЄС

Тип кооперативу	Функції	Приклади (ЄС)
Виробничі	Спільна обробка землі, закупівля насіння, техніки, добрив	Польща, Литва
Переробні	Спільна переробка сировини (молоко, зерно, фрукти)	Франція, Італія
Збутові (маркетингові)	Спільний продаж, експорт, брендинг	Нідерланди, Іспанія
Сервісні	Ремонт, технічне обслуговування, логістика	Німеччина, Данія
Кредитні (кредитні спілки)	Фінансова підтримка фермерів	Бельгія, Фінляндія

Джерело: розроблено автором

Для України кооперативи мають особливе значення у відродженні сільської економіки. Згідно з даними Мінагрополітики, станом на 2024 рік діє близько **1 200 сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів**, проте лише третина функціонує активно. Головними причинами низької активності є **нестача довіри, фінансування та дорадчої підтримки**.

Пропозиції щодо активізації кооперації:

- створення **Національної програми “Фермерський КоопФонд”** для грантової підтримки;
- пільгове оподаткування спільних об’єднань фермерів;
- формування **пілотних регіональних кластерів** у сферах ягідництва, сироваріння, овочівництва;
- інформаційні кампанії через дорадчі служби для популяризації кооперації.

Дорадчі служби та система знань AKIS. Сучасне фермерство в ЄС базується на знаннях. Концепція **Agricultural Knowledge and Innovation System (AKIS)** інтегрує всі елементи навчання — фермерів, науковців, дорадників, освітні заклади, цифрові сервіси. В Україні дорадництво лише формується, проте його роль у майбутньому CAP є визначальною. В умовах нестабільного ринку саме дорадники допомагають фермерам:

- планувати сівозміни, оптимізувати витрати;
- впроваджувати точне землеробство, еко-технології, біопрепарати;
- отримувати сертифікацію, гранти, фінансування;
- підвищувати рівень знань з бухгалтерії, маркетингу, європейських стандартів якості.

Таблиця 3.6.

Європейські моделі дорадництва

Країна	Форма організації дорадництва	Ключова особливість
Франція	Палати сільського господарства (<i>Chambres d'Agriculture</i>)	Поєднання дорадництва, маркетингу, навчання
Польща	Регіональні дорадчі центри (<i>ODR</i>)	Підпорядкування воєводським управлінням, цифрові консультації
Литва	Литовська дорадча служба (<i>LAAS</i>)	Онлайн-платформа + демонстраційні ферми
Україна	Дорадчі центри при аграрних ВНЗ, проектні ініціативи	Потребує системного фінансування та законодавчого оновлення

Розвиток системи **AKIS-Україна** може стати ключовим напрямом інтеграції до САР, забезпечивши **єдиний простір знань і практик** між освітою, наукою, дорадництвом і фермерами.

Ще одним ефективним інструментом економічної кооперації є **механізм спільного користування технікою (Machinery Sharing)**. Ця форма організації передбачає, що кілька фермерів разом купують або орендують техніку, зменшуючи капітальні витрати й підвищуючи ефективність використання.

Переваги спільного користування технікою:

- зниження фінансового навантаження на окреме господарство;
- оптимальне використання машин у пікові сезони;
- розвиток горизонтальної співпраці між фермерами;
- підвищення рівня механізації в малих господарствах.

У ЄС такі схеми діють у формі **кооперативних технічних спілок (CUMA – Франція)** або **машинних кілець (Maschinenring – Німеччина, Австрія)**. Вони мають централізоване управління, систему обліку та сервісного обслуговування.

Для України доцільно створювати **“Центри спільного користування технікою (ЦСКТ)”** на базі регіональних кооперативів, особливо у громадах з переважанням малих ферм.

Таблиця 3.7.

Практичні приклади країн ЄС

Країна	Форма	Кількість об'єднань	Ефект
Франція	CUMA (Coopératives d'Utilisation du Matériel Agricole)	11 500	Підвищення продуктивності на 30–40%
Німеччина	Maschinenring	190	Економія до 25% на обробітку
Україна (пілот)	ЦСКТ (пропозиція)	—	Зниження витрат, створення робочих місць

Джерело: розроблено автором

Для стабільності фермерського сектора вирішальним є **створення ланцюгів доданої вартості (Value Chains)** — від виробництва сировини до переробки, пакування, брендування та збуту. Саме така модель дає можливість фермерам утримувати **більшу частку кінцевої ціни продукту**, зменшувати залежність від посередників і формувати власні бренди. Основні елементи ланцюга доданої вартості:

1. **Виробництво** — впровадження сучасних технологій і точного землеробства;
2. **Переробка** — створення кооперативних міні-заводів;
3. **Пакування і логістика** — спільні склади, холодильники, транспорт;
4. **Маркетинг і продаж** — брендинг регіональної продукції, короткі ланцюги постачання, онлайн-продажі;
5. **Сертифікація і якість** — дотримання стандартів HACCP, GlobalG.A.P., PDO/PGI.

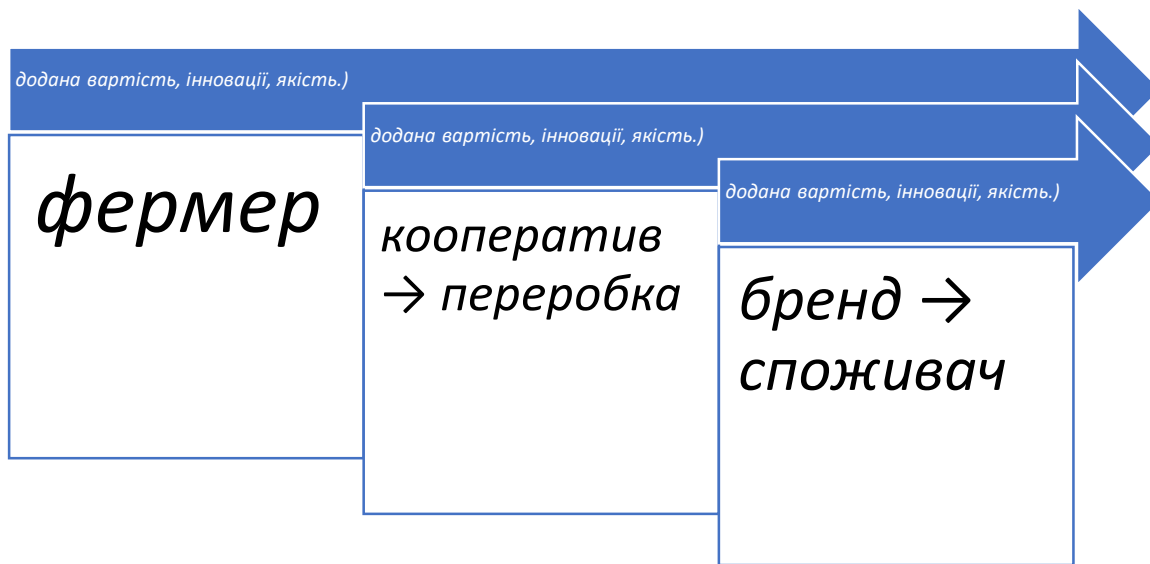

Рисунок 3.3. Ланцюг створення доданої вартості фермерського продукту

Джерело: [19]

В Україні формування таких ланцюгів варто стимулювати через **регіональні агропродовольчі кластери** (наприклад, «Фруктовий Поділля», «Сирна Галичина», «Зерновий Степ»), які поєднують фермерів, переробників,

університети та торговельні мережі. Організаційно-економічні механізми розвитку фермерських господарств — це каркас, на якому будується **європейська модель сталого фермерства**. Для України їх адаптація означає перехід від розрізнених ініціатив до **цілісної системи управління розвитком фермерства**, що поєднує економічну ефективність, інноваційність і соціальну відповідальність.

У результаті реалізації цих механізмів очікується:

- підвищення рівня кооперації до 25–30% фермерів;
- створення регіональної мережі дорадчих і технічних центрів (AKIS + FAS);
- збільшення частки фермерів, залучених у переробку та ланцюги доданої вартості;
- розвиток місцевих брендів і коротких ланцюгів постачання;
- зростання зайнятості та доходів у сільських громадах.

Таким чином, **ефективна кооперація, дорадництво, спільне використання ресурсів і формування доданої вартості** — це не лише економічні інструменти, а **умови цивілізованої інтеграції України до САП ЄС**.

3.3. Пропозиції щодо адаптації системи підтримки фермерів в Україні до принципів САП

Процес інтеграції України до європейського аграрного простору потребує не лише формального наближення законодавства, але й **глибокої інституційної трансформації** системи державної підтримки фермерів. Мета такої трансформації — перейти від фрагментарних субсидій і компенсацій до **комплексної, орієнтованої на знання, інновації та сталість політики**,

побудованої на принципах САП: прозорість, ефективність, інклюзивність, екологічність і цифрова підзвітність.

Нижче наведено узагальнені **пропозиції щодо адаптації системи підтримки фермерів України до стандартів САП** з урахуванням поточного стану сектора, можливостей міжнародної співпраці та європейських практик.

Розвиток інновацій та системи знань (AKIS – Agricultural Knowledge and Innovation System). Створення Національної системи знань і інновацій у сільському господарстві (AKIS-Ukraine)

- Об'єднати аграрні університети, наукові інститути, дорадчі служби, аграрні школи та приватні консалтингові структури в єдину мережу обміну знаннями.
- Забезпечити інтеграцію AKIS із **Farm Advisory System (FAS)** — дорадчою мережею, що надаватиме фермерам консультації з інновацій, екології, фінансів і цифровізації.
- Розробити **платформу AKIS Digital Hub** — національний онлайн-портал для дистанційного навчання, вебінарів, агродіагностики та поширення практик ЄС.

Підтримка інноваційних ферм і демонстраційних господарств

- Запровадити грантову програму “**ДемоФерма 2030**”, що фінансуватиме 50 демонстраційних ферм у кожному регіоні (енергоефективність, точне землеробство, агроекологія).
- Включити українські університети та дорадчі служби до мережі **EIP-AGRI (European Innovation Partnership for Agriculture)**.

Цифровізація управління фермерською підтримкою.

Впровадження інтегрованої системи адміністрування (IACS)

- Створити єдину базу земельних ділянок (**LPIS**) з використанням супутникових даних Copernicus та геоінформаційних систем (GIS) для точного обліку посівів.
- Оцифрувати процес подання заявок на державну підтримку, щоб зменшити бюрократію та ризик корупції.
- Розробити модуль “**Фермерський кабінет**” — персональну цифрову платформу для подання документів, моніторингу грантів, сплати податків і участі у програмах CAP.

Використання цифрових технологій у фермерських господарствах

- Надати гранти малим і середнім господарствам на придбання сенсорних систем, безпілотників, GPS-контролю техніки, електронного обліку врожайності.
- Розвивати **агродані (agro-data)** як інфраструктуру спільного доступу до даних між державою, фермерами й наукою.
- Створити державну програму “**Digital Agro 2030**” для підтримки цифровізації сільських територій — від точного землеробства до цифрових лабораторій якості.

Екологічна орієнтація підтримки фермерів

Запровадження українських еко-схем за зразком САП

- Створити систему “**ЕкоБонусів**” — добровільних доплат за впровадження природозберігаючих технологій (мінімальний обробіток ґрунту, біодобрива, енергозбереження, пасовищне тваринництво).

- Передбачити **компенсаційні виплати** фермерам, які здійснюють рекультивацію деградованих земель або створюють лісосмуги.
- Ввести **показники кліматичної ефективності (Climate KPIs)** як умову для отримання державної підтримки.

Інтеграція фермерів у “зелений” європейський ринок

- Запровадити спрощену сертифікацію **органічного виробництва** за стандартами ЄС (EU Organic Regulation 2018/848).
- Розвинути мережу **еко-брендів регіональної продукції**, орієнтованих на внутрішній і європейський ринки (“Еко-Поділля”, “Біо-Галичина”).
- Стимулювати участь фермерів у програмах **Green Deal, Carbon Farming** (торгівля вуглецевими кредитами) та **Farm to Fork**.

Інституційна децентралізація та LEADER-підхід

Впровадження LEADER як основи розвитку сільських громад

- Створити **національну мережу LAGs (Local Action Groups)** на базі громад, університетів і місцевих дорадчих центрів.
- Надати LAGs статус розпорядників частини коштів державної програми сільського розвитку.
- Впровадити модель **“LEADER+”** — підтримка мікропідприємництва, ремісничих виробництв, місцевого туризму, зелених технологій.

Інтеграція дорадчих служб і університетів у LEADER/AKIS мережі

- Залучити аграрні ВНЗ (НУБіП, ЛНУ, ХНАУ, ВНАУ) до створення **регіональних LEADER-хабів**, що поєднуюватимуть навчання, дорадництво та місцеві інновації.

- Забезпечити взаємодію LAGs із бізнесом, банками, міжнародними партнерами через єдину платформу LEADER-UA.

Таблиця 3.8.

Фінансування та інституційна сталість системи підтримки

Напрямок	Джерело фінансування	Очікуваний ефект
AKIS / дорадництво	Державний бюджет, Erasmus+, Horizon Europe	50 AKIS-хабів до 2030 р.
Еко-схеми	Державний фонд сталого фермерства, Green Deal Facility	1 млн га під еко-практиками
Цифровізація (IACS, LPIS)	ЄС (Instrument for Pre-Accession Assistance – IPA III)	Повна оцифровка підтримки
LEADER / сільський розвиток	ЄС + державно-приватне партнерство	200 активних LAGs до 2030 р.

Джерело: розроблено автором

Очікувані результати адаптації до САП

1. **Системна модернізація фермерської підтримки:** перехід від субсидій до знань, екології та цифрової ефективності.
2. **Зміцнення інституційної спроможності:** формування мережі AKIS, LEADER, дорадчих центрів і цифрових платформ.
3. **Підвищення екологічної стійкості:** інтеграція фермерів у Green Deal, органічне виробництво та вуглецеве землеробство.
4. **Покращення доступу до фінансів та ринків:** участь у європейських фондах, грантах, коротких ланцюгах постачання.

5. Євроінтеграційна синергія: відповідність політики підтримки фермерів України принципам CAP 2023–2027 і підготовка до членства у спільному аграрному просторі ЄС.

Адаптація системи підтримки фермерів України до принципів CAP має здійснюватися поетапно — від інституційної підготовки до практичної імплементації. У короткостроковій перспективі (2025–2027) необхідно створити базові інституції — AKIS, FAS, LEADER-хаби, цифрову систему IACS. У середньостроковій (2028–2030) — запровадити повний спектр еко-схем, систем сертифікації та цифрових сервісів. Ця трансформація дозволить Україні перейти від “допомоги на гектар” до інтелектуальної, кліматично нейтральної, інноваційної моделі фермерської підтримки, де фермер — не лише виробник, а партнер держави у досягненні сталого розвитку.

Таблиця 3.10.

Дорожня карта адаптації системи підтримки фермерів України до принципів CAP (2025–2030)

Рік / Етап	Ключові напрями та дії	Відповідальні інституції	Очікувані результати / КРІ
2025	Підготовчий етап – Створення міжвідомчої Координаційної ради з адаптації до CAP. – Проведення інституційного аудиту системи підтримки фермерів. – Розроблення Національної стратегії сталого фермерства до 2030 р. – Початок пілотного проєкту “AKIS-Україна”	Мінагрополітики, НУБіП, ЛНУ, Мінекономіки, ЄС (Twinning, FAO)	– Ухвалено стратегічну рамку адаптації. – 3 пілотні AKIS-хаби. – Залучено перші €5 млн технічної допомоги ЄС.

	на базі 3 аграрних університетів.		
2026	Інституційне розгортання – Створення Національної дорадчої мережі (FAS). – Формування 10 регіональних AKIS-хабів. – Розроблення та запуск цифрової системи адміністрування підтримки (IACS/LPIS). – Відбір 30 громад для LEADER-пілотів.	Мінагрополітики, Мінцифри, Держгеокадастр, ОМС, проекти EU4Rural, USAID Harvest	– Єдина база земель (LPIS). – Працює онлайн-кабінет “Фермер-UA”. – 10 AKIS-хабів, 30 LAGs.
2027	Етап впровадження CAP-інструментів – Запуск перших еко-схем (“Живий ґрунт”, “Зелений гектар”). – Поширення дорадництва на 50% територій сільських громад. – Участь України у мережі EIP-AGRI. – Прийняття законопроекту “Про Національну систему підтримки фермерства”.	Мінагрополітики, Комітет ВРУ з АПК, ОМС, ЄС	– 1000 ферм залучено до еко-схем. – 50% громад охоплено дорадництвом. – Україна – спостерігач у CAP Network.
2028	Масштабування і цифровізація – Повноцінне впровадження системи IACS у всіх регіонах. – 100% оцифрованих заявок на підтримку. – Розгортання платформи AKIS Digital Hub для навчання	Мінцифри, Мінагрополітики, університети, GIZ, FAO	– 25 AKIS-хабів. – 100% електронних заявок. – Національний портал знань з агроінновацій.

	<p>фермерів.</p> <ul style="list-style-type: none"> – Впровадження онлайн-моніторингу ефективності еко-схем. 		
2029	<p>Інтеграція у спільний європейський простір</p> <ul style="list-style-type: none"> – Участь у програмі LEADER+ (співфінансування з ЄС). – Запровадження українського аналога програми Rural Development Programme (RDP-UA). – Реєстрація перших українських PDO/PGI продуктів. – Екологічна сертифікація 1 млн га. 	<p>Мінагрополітики, ЄС (DG AGRI), Нацагентство сталого розвитку</p>	<ul style="list-style-type: none"> – 100 LAGs діють системно. – 10 продуктів із географічним зазначенням. – 1 млн га під еко-схемами.
2030	<p>Консолідація і стійкість системи</p> <ul style="list-style-type: none"> – Повна інтеграція у європейську мережу CAP Network. – Розгортання Національного Фонду підтримки сталого фермерства. – Звітність за стандартами CAP 2023–2027. – Розширення участі українських фермерів у програмах Horizon Europe та Green Deal. 	<p>Мінагрополітики, Мінфін, ЄС, академічна спільнота, фермерські асоціації</p>	<ul style="list-style-type: none"> – 50 AKIS-хабів. – 200 LAGs. – 70% фермерів охоплено дорадництвом. – Повна сумісність із системою CAP ЄС.

Джерело: розроблено автором

Реалізація цієї дорожньої карти дозволить Україні до 2030 року:

- сформувати **повноцінну інституційну систему підтримки фермерів**, інтегровану в CAP;
- забезпечити **цифрову прозорість** усіх процесів на основі IACS;
- створити **зелену, інноваційну та інклюзивну фермерську економіку**;
- підготуватися до участі у **спільному фінансовому механізмі CAP** після набуття членства в ЄС.

Висновки до розділу III

Розділ III магістерського дослідження був присвячений формуванню стратегічних орієнтирів, механізмів і практичних рішень, що забезпечують **системну інтеграцію українського фермерського сектору в інституційний, екологічний та економічний простір Спільної аграрної політики ЄС (CAP)**. Результати проведеного аналізу свідчать, що українське фермерство має значний потенціал для розвитку, проте потребує якісно нової моделі управління, яка базується на принципах інноваційності, кооперації, цифровізації та сталості. Проведене дослідження дозволило сформулювати такі узагальнені висновки:

1. **Інституційна підтримка є основою успіху фермерського сектора.**

Аналіз європейського досвіду показав, що ефективність фермерства в країнах ЄС забезпечується системою **інституційної підтримки CAP**, побудованою на трьох ключових рівнях:

- **Farm Advisory System (FAS)** — дорадництво та поширення знань;
- **Rural Development Programme (RDP)** — інвестиції у розвиток сільських територій, переробку, інновації;
- **Eco-schemes** — екологічна мотивація фермерів через фінансові стимули.

Ця триєдина структура формує **стійку екосистему фермерського розвитку**, де фермер діє не ізольовано, а як частина інституційної мережі підтримки.

2. Україна потребує власної адаптованої моделі інституційної підтримки.

Створення української системи підтримки фермерів має спиратися на три ключові напрями:

- **розвиток системи знань та дорадництва (AKIS–Ukraine);**
- **цифровізація процесів підтримки (IACS, LPIS, “Фермерський кабінет”);**
- **впровадження екологічних схем на національному рівні (“Зелений гектар”, “Живий ґрунт”, “Бджола – індикатор якості”).**

Така модель забезпечить прозорість, ефективність і підзвітність державної допомоги, відповідно до стандартів CAP 2023–2027.

3. Організаційно-економічні механізми розвитку фермерства повинні бути інтегрованими.

Дослідження довело, що успішний розвиток фермерських господарств неможливий без поєднання кількох складових:

- **кооперації** (об’єднання фермерів для спільного виробництва, збуту, переробки);
- **дорадчих служб** (передача знань, консультування, підвищення кваліфікації);
- **спільного використання техніки та інфраструктури** (механізм СУМА, машинні кільця, регіональні технічні центри);
- **формування ланцюгів доданої вартості** (переробка, брендинг, сертифікація, короткі ланцюги постачання).

Реалізація цих механізмів здатна перетворити фермерів з постачальників сировини на повноцінних учасників ринку продуктів із високою доданою вартістю.

4. Кооперація та LEADER-підхід — ключ до розвитку сільських територій.

Європейська практика довела, що локальні групи дії (LAGs) та LEADER-проекти є основним драйвером сільського відродження, створення робочих місць і розвитку підприємництва. В Україні доцільно розширити мережу LEADER-груп, надавши їм доступ до фінансування з Державного фонду регіонального розвитку та майбутніх європейських програм (ІРА III, Green Deal Facility). Це дозволить зробити громади не лише отримувачами допомоги, а **активними гравцями розвитку сільської економіки.**

5. Екологічна трансформація фермерства є стратегічною умовою інтеграції в CAP.

Впровадження еко-схем, розвиток органічного виробництва, боротьба з деградацією земель, адаптація до кліматичних змін — це не просто модні напрями, а **необхідна вимога нової аграрної політики ЄС.** Для України екологічна політика має поєднувати економічні стимули з освітніми програмами, щоб “зелені практики” стали невід’ємною частиною бізнес-моделі фермера.

6. Інновації та цифровізація — головний вектор модернізації фермерства.

Використання цифрових технологій у системі управління фермерськими господарствами (GPS-моніторинг, Big Data, GIS, супутникова аналітика) створює нову якість аграрного менеджменту. Розбудова цифрової інфраструктури (ІАКС, LPIS, “Фермер-UA”) дає можливість Україні **повністю синхронізуватися з європейськими адміністративними системами CAP,** що відкриє шлях до фінансових інструментів ЄС.

7. Адаптація системи підтримки фермерів має бути поетапною та узгодженою з європейськими пріоритетами.

На основі розробленої “Дорожньої карти адаптації системи підтримки фермерів до CAP (2025–2030)” визначено три фази розвитку:

- 2025–2026 – інституційна підготовка (створення AKIS, LEADER-хабів, цифрової бази IACS);
- 2027–2028 – розгортання CAP-інструментів (еко-схеми, дорадництво, кооперація);
- 2029–2030 – інтеграція до європейських мереж (CAP Network, EIP-AGRI, Horizon Europe).

Це дозволить Україні не лише прийняти, а **практично реалізувати стандарти САП**, наблизивши структуру підтримки фермерів до європейського рівня.

8. **Стійкий розвиток фермерства = стійкий розвиток села.**

Українське фермерство виконує не лише економічну, а й соціальну місію: забезпечує зайнятість, зберігає традиції, підтримує продовольчу безпеку. Інтеграція до САП — це не тільки питання фінансування, а насамперед — **формування нової культури господарювання**, у центрі якої стоїть відповідальний, освічений, екологічно свідомий фермер.

Таким чином, розділ III підтверджує: Україна має реальні передумови для **інтеграції в Спільну аграрну політику ЄС**, за умови модернізації системи підтримки, розвитку дорадництва, цифровізації та екологічної трансформації. Формування національної інституційної моделі на основі принципів САП дозволить забезпечити **стійкість, прозорість і конкурентоспроможність** українського фермерського сектору. Впровадження інновацій, екологічних практик і цифрових технологій створить **нову парадигму фермерства** — європейську за змістом, українську за духом, сталу за результатом.

ВИСНОВКИ

Проведене магістерське дослідження на тему «**Організація фермерських господарств у рамках Спільної аграрної політики ЄС (САП)**» дало змогу всебічно розкрити теоретико-методологічні, аналітичні та стратегічні аспекти становлення, розвитку та інтеграції українського фермерства у європейський аграрний простір. У роботі визначено, що сучасне українське фермерство переживає період глибоких трансформацій, коли воно поступово переходить від традиційної моделі виробництва до **європейської системи сталого сільського господарства**, заснованої на знаннях, кооперації, екологічній відповідальності та цифрових технологіях.

У першому розділі дослідження встановлено, що Спільна аграрна політика ЄС (САП) є однією з найуспішніших інтеграційних політик Європейського Союзу, яка протягом десятиліть забезпечує сталий розвиток сільського господарства, продовольчу безпеку, соціальну рівновагу та екологічну стабільність. Вона базується на принципах партнерства, інноваційності, екологічності та регіональної справедливості. Доведено, що еволюція фермерського господарства в Європі відбувалася від індивідуальних форм до інтегрованих, заснованих на кооперації, інноваціях та участі у дорадчих мережах. Основними теоретичними засадами сучасного фермерства стали концепції сталого розвитку, біоекономіки, агроекології та інноваційної синергії науки, освіти й практики (AKIS). Порівняння показало, що модель САП формує не лише систему фінансової підтримки фермерів, але й інституційне середовище співпраці, у якому фермер стає партнером держави й суспільства. В Україні ж фермерство тривалий час розвивалося без такої комплексної політичної рамки, що зумовило фрагментованість сектора, слабку кооперацію, обмеженість фінансів і дорадчої підтримки.

Другий розділ дослідження присвячено оцінці реального стану фермерських господарств України, їх організаційно-економічним

характеристикам, структурі, ефективності та потенціалу адаптації до європейських стандартів. Згідно з проведеним аналізом, в Україні діє близько 45 тисяч фермерських господарств, які обробляють понад 4,3 млн гектарів земель. Водночас спостерігається тенденція до укрупнення середніх господарств і водночас зростання частки малих сімейних ферм, особливо у західних регіонах. Сектор поступово переходить від сировинної моделі до диверсифікованого виробництва — садівництво, ягідництво, тваринництво, органічне землеробство, переробка продукції. Порівняльний аналіз моделей фермерства в Польщі, Литві та Франції показав, що українське фермерство стоїть на порозі модернізації, але для цього потрібна синергія трьох компонентів:

- польської соціальної орієнтації та мережовості,
- французької інституційної зрілості та доданої вартості,
- литовської швидкості цифрової трансформації.

SWOT-аналіз підтвердив, що головними сильними сторонами України є родючі землі, людський потенціал і адаптивність фермерів, а головними слабкими — обмежений доступ до фінансів, брак дорадництва, слабка кооперація й технологічна відсталість. Можливостями виступають програми Green Deal, LEADER, AKIS, цифровізація управління, а загрозами — бюрократія, ринок землі, воєнні ризики та демографічне старіння села.

Отже, українське фермерство має потужну ресурсну базу, але потребує інституційного перезавантаження й запровадження сучасних механізмів підтримки на основі принципів САП.

У третьому розділі сформовано комплекс стратегічних напрямів розвитку фермерських господарств України в контексті адаптації до європейської моделі. Визначено, що ефективна стратегія має включати три взаємопов'язані блоки:

1. Інституційний блок — створення системи підтримки фермерів, аналогічної САП, із трьома рівнями:
 - дорадництво і знання (FAS, AKIS);

- розвиток сільських територій (RDP, LEADER);
 - екологічні стимули (Eco-schemes).
- Ця система забезпечує поєднання економічних, освітніх і екологічних важелів державної політики.
2. Організаційно-економічний блок — формування мереж фермерської кооперації, розвитку дорадчих центрів, спільного використання техніки та створення ланцюгів доданої вартості (Value Chains). Такий підхід дає змогу малим фермам перетворювати сировину на кінцевий продукт і виходити на внутрішні й зовнішні ринки.
 3. Цифрово-екологічний блок — розвиток цифрової інфраструктури управління підтримкою (IACS/LPIS, “Фермер-UA”), запровадження національних еко-схем, підтримка органічного виробництва та кліматично дружніх технологій.

Також розроблено дорожню карту адаптації системи підтримки фермерів до принципів САП (2025–2030), яка передбачає поетапне створення інституцій AKIS, цифровізацію підтримки, впровадження LEADER і екологічних програм, а до 2030 року — повну інтеграцію України у мережу CAP Network ЄС. На основі отриманих результатів сформульовано практичні пропозиції щодо державної політики, інституційного управління, дорадчої системи та розвитку фермерських мереж України в контексті наближення до САП ЄС.

Пропозиції для урядової політики:

1. Створити Національну систему підтримки фермерів України (НСПФ) — інституційно узгоджену з моделлю САП, що включатиме програми фінансування, дорадництва, цифрового адміністрування й екологічного стимулювання.
2. Прийняти закон “Про інтеграцію України до Спільної аграрної політики ЄС”, який визначить принципи адаптації, прозорості й участі фермерів у формуванні політики.

3. Запровадити державну програму “Зелений фермер” — систему еко-бонусів і грантів за впровадження сталих практик.
4. Створити Фонд розвитку сільських територій із пріоритетом фінансування малих і середніх господарств.
5. Розширити мережу LEADER-груп до 200 одиниць до 2030 року, забезпечивши пряме співфінансування з ЄС.

Пропозиції для системи дорадництва:

1. Розгорнути національну мережу дорадчих служб (Farm Advisory System – FAS) у співпраці з аграрними університетами та громадами.
2. Інтегрувати дорадництво, освіту та науку в єдину систему AKIS-Україна, створивши регіональні хаби інновацій і знань.
3. Відновити державне фінансування дорадчої діяльності з урахуванням досвіду Польщі та Литви.
4. Запровадити програму підготовки сертифікованих дорадників за європейськими стандартами, з акцентом на цифрові інструменти, екологію та управління фермою.

Пропозиції для розвитку фермерських мереж та кооперації:

1. Створити мережу регіональних кооперативних кластерів (ягідництво, сироваріння, овочівництво, медова продукція), інтегрованих у ланцюги доданої вартості.
2. Підтримати формування Центрів спільного користування технікою (ЦСКТ) у громадах із переважанням малих ферм.
3. Розробити платформу “АгроМаркет-UA” для електронного продажу фермерської продукції, пов’язану з логістикою коротких ланцюгів постачання.
4. Запровадити національний бренд “Made by Ukrainian Farmers” для просування продукції на європейських ринках.

Стратегічні результати впровадження пропозицій:

Реалізація запропонованих заходів забезпечить:

- формування єдиної інституційної системи підтримки фермерів, сумісної із САП ЄС;
- підвищення ефективності, екологічності та цифрової прозорості фермерського сектору;
- зміцнення соціальної ролі фермерства як драйвера зайнятості та розвитку громад;
- інтеграцію України в європейські мережі знань і ринків;
- перетворення фермерських господарств на інноваційно-орієнтовану силу сталого розвитку сільських територій.

Українське фермерство має всі передумови, щоб стати повноцінною частиною європейської системи сільського господарства, орієнтованої на знання, якість і відповідальність. Успішна інтеграція до САП залежить не лише від політичних домовленостей, а від внутрішньої готовності держави, інституцій і самих фермерів перейти до нової моделі — моделі європейського типу фермерства, у якому головними цінностями є:

- співпраця замість ізоляції,
- знання замість субсидій,
- екологічна сталість замість короткочасного прибутку,
- цифрова прозорість замість бюрократії.

Таким чином, впровадження запропонованих механізмів дозволить Україні не лише адаптуватися до Спільної аграрної політики ЄС, а й стати активним учасником формування нової європейської моделі фермерського майбутнього — справедливої, зеленої та інноваційної.

ДОДАТКИ

Додаток А. Порівняльні показники фермерських господарств України та країн ЄС

Таблиця А.1. Основні організаційно-економічні показники фермерських господарств (2023 р.)

Показник	Україна	Польща	Литва	Франція	Середнє по ЄС
Кількість фермерських господарств, тис.	45,2	1 310	122	389	9 850
Середня площа господарства, га	95	11,3	23,7	63,4	17,4
Частка у загальній площі с.-г. земель, %	17,2	92	86	72	84
Рівень державної підтримки у ВВП сектору, %	1,3	2,8	3,1	3,6	2,7
Середня рентабельність, %	14	18	17	20	16
Частка кооперативів у структурі фермерства, %	7	45	33	62	49

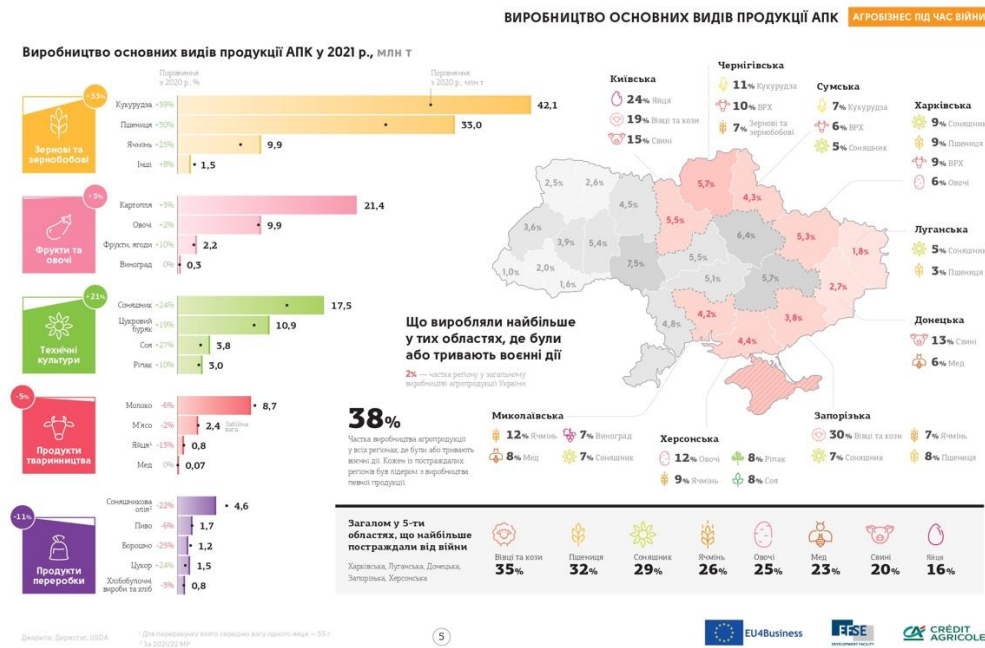
Джерело: складено за даними Eurostat, DG AGRI, Мінагрополітики України (2024).

Додаток Б. Картосхема регіональної структури фермерства України

Опис:

На карті відображено щільність розміщення фермерських господарств за регіонами України (кількість господарств на 1000 га сільськогосподарських угідь).

- Найвища концентрація — у **Вінницькій, Львівській, Полтавській, Тернопільській, Хмельницькій областях.**
- Найнижча — у східних регіонах через бойові дії та тимчасову окупацію.
- У західних областях переважають **малі сімейні ферми**, орієнтовані на ягідництво, тваринництво, органічну продукцію.
- У центральних — **зерново-олійна спеціалізація**; у південних — **зрошувальне овочівництво.**

Додаток В. Діаграми системи підтримки фермерів у рамках САП ЄС

Рисунок В.1. Структура фінансової підтримки фермерів у САП (CAP 2023–2027)

- **Стовп І:** прями платежі (income support) — 70%;
- **Стовп ІІ:** розвиток сільських територій (RDP) — 25%;
- **Інновації та еко-схеми:** 5%.

Рисунок В.2. Порівняння механізмів підтримки фермерів в Україні та ЄС

Інструмент підтримки	ЄС (САП)	Україна (станом на 2024 р.)	Рекомендована адаптація
Farm Advisory System (FAS)	Так	Частково (USAID Harvest, НУБіП)	Створити національну мережу дорадництва
Eco-schemes	Так	У процесі розробки	Запровадити пілоти “Зелений гектар”, “Живий ґрунт”
Rural Development Programme	Так	Обмежено (держпрограми)	Розробити RDP-UA
AKIS	Так	На етапі формування	Створити AKIS-Ukraine Hub
LEADER / CLLD	Так	Частково (пілоти ЄС)	Розширити до 200 LAGs

Джерело: складено автором за даними DG AGRI, Мінагрополітики, FAO (2024).

Додаток Г. Приклади програм LEADER та дорадчих ініціатив

Таблиця Г.1. Приклади LEADER-проектів у країнах ЄС

Країна	Назва проекту	Основна ідея	Результати
Польща	„Zielone Mazowsze”	Створення локального бренду органічних овочів	40 місцевих фермерів об'єднано у LAG
Литва	„Baltic Honey Route”	Промоція медових ферм і туризму	+25% доходів ферм
Франція	„Vignerons du Sud”	Кооперація малих виноробів у еко-кластер	12 фермерів — сертифікація PDO
Україна (пілот)	„Галицька ягода”	Створення кооперативу з вирощування та переробки лохини	Підтримано програмою ENPARD-UA

Таблиця Г.2. Дорадчі ініціативи та навчальні проекти

Ініціатива	Організатор	Сфера підтримки	Формат
<i>AKIS Digital Hub</i>	НУБіП України / DG AGRI	Цифрове дорадництво, еко-технології	Онлайн-платформа
<i>Harvest Academy</i>	USAID Harvest / MAPF	Бізнес-планування для фермерів	Тренінги, менторство
<i>Green Skills UA</i>	FAO, Мінагрополітики	Екологічні практики, органічне виробництво	Пілотні програми
<i>LEADER School Ukraine</i>	EU4Rural / Місцеві громади	Управління LAGs, місцевий розвиток	Навчальні сесії

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Нормативно-правові акти Європейського Союзу

1. Regulation (EU) 2021/2115 of the European Parliament and of the Council of 2 December 2021 establishing rules on support for strategic plans to be drawn up by Member States under the Common Agricultural Policy (CAP Strategic Plans) and financed by the European Agricultural Guarantee Fund (EAGF) and by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD). *Official Journal of the European Union, L 435, 6.12.2021.*
2. Regulation (EU) 2021/2116 of the European Parliament and of the Council of 2 December 2021 on the financing, management and monitoring of the Common Agricultural Policy (CAP). *Official Journal of the European Union, L 435, 6.12.2021.*
3. Regulation (EU) 1305/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD).
4. Regulation (EU) 1306/2013 on the financing, management and monitoring of the CAP. *Official Journal of the European Union, L 347, 20.12.2013.*
5. Communication from the European Commission — *The Future of Food and Farming* (COM(2017)713 final, Brussels, 29.11.2017).
6. European Green Deal. Communication from the European Commission (COM(2019)640 final, Brussels, 11.12.2019).
7. European Commission. *Farm to Fork Strategy for a fair, healthy and environmentally-friendly food system* (COM(2020)381 final, Brussels, 20.5.2020).
8. European Commission. *A Long-Term Vision for the EU's Rural Areas — Towards Stronger, Connected, Resilient and Prosperous Rural Areas by 2040* (COM(2021)345 final).

Нормативно-правові акти України

9. Закон України «Про фермерське господарство» від 19 червня 2003 р. № 973-IV (із змінами та доповненнями).
10. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» від 21 липня 2020 р. № 819-IX.
11. Закон України «Про дорадчу діяльність у сільському господарстві» від 17 червня 2004 р. № 1807-IV.
12. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2030 року» від 8 грудня 2021 р. № 1887-IX.

13. Постанова Кабінету Міністрів України № 106 від 7 лютого 2018 р. «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для підтримки фермерських господарств».
14. Постанова КМУ № 1002 від 25 жовтня 2022 р. «Про затвердження Державної стратегії розвитку сільського господарства та сільських територій до 2030 року».
15. Міністерство аграрної політики та продовольства України (Мінагрополітики). *Стратегія розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2024–2030 роки*. — Київ, 2024.

Аналітичні, статистичні та інформаційні джерела

16. European Commission, DG AGRI. *Statistical Factsheets on EU Agriculture 2024*. — Brussels: DG AGRI Publications, 2024.
17. Eurostat. *Farm Structure Survey 2023*. — Luxembourg: European Statistical Office, 2024.
18. FAO (Food and Agriculture Organization of the United Nations). *FAOSTAT Database*. — Rome, 2024. <https://www.fao.org/faostat>
19. OECD. *Agricultural Policy Monitoring and Evaluation 2024*. — Paris: OECD Publishing, 2024.
20. World Bank. *Ukraine Agriculture and Rural Development Review*. — Washington, D.C., 2023.
21. DG AGRI. *Evaluation of the CAP 2023–2027: Preliminary Report*. — Brussels, 2024.
22. DG AGRI. *Farm Advisory System in the European Union: Implementation and Good Practices*. — Brussels, 2023.
23. European Network for Rural Development (ENRD). *LEADER and Community-Led Local Development 2014–2020: Evaluation Report*. — Brussels, 2022.
24. European CAP Network. *Best Practices of AKIS Implementation across EU Member States*. — Brussels, 2024.
25. Horizon Europe. *Cluster 6: Food, Bioeconomy, Natural Resources, Agriculture and Environment — Programme Overview*. — Brussels, 2024.

Наукові праці українських та зарубіжних дослідників

26. Витвицька О. Д. **Інноваційний розвиток аграрного сектору України: теоретико-методологічні засади**. — Київ: КНЕУ, 2022.
27. Крикуненко К. В. **Система дорадництва в Україні як елемент інтеграції до САП ЄС**. // *Агроекономіка і сучасність*. — 2023. — № 2. — С. 47–56.

28. Геєць В. М. **Структурні трансформації в аграрному секторі України: виклики інтеграції.** — Харків: Інститут економіки НАН України, 2021.
29. Осмачко О. С. **Розвиток фермерських господарств у контексті європейських практик підтримки.** — Львів: НУБіП України, 2022.
30. Петренко І. М., Гончаренко Л. С. **Кооперація фермерів як чинник сталого розвитку сільських територій.** // *Економіка АПК.* — 2023. — № 5. — С. 28–37.
31. Millns, J. **Developing Agricultural Knowledge and Innovation Systems (AKIS) in Transition Countries.** — Brussels: DG AGRI, 2020.
32. Bull, R. **LEADER Approach and Rural Innovation in Central and Eastern Europe.** — Warsaw: Institute of Rural Studies, 2021.
33. Klee, D. **Digital Transformation of EU Agriculture: Policy and Practice.** — Stockholm: Swedish University of Agricultural Sciences, 2022.
34. Osmachko, O. **Farm Advisory and Innovation Ecosystems in Ukraine.** — Kyiv: MEEA, 2024.
35. European Evaluation Helpdesk for the CAP. *Analytical Paper: AKIS Integration for Member States.* — Brussels, 2023.

Електронні джерела

36. Міністерство аграрної політики та продовольства України.
<https://minagro.gov.ua>
37. Європейська комісія, Генеральний директорат з питань сільського господарства та розвитку сільських територій (DG AGRI).
<https://agriculture.ec.europa.eu>
38. Європейська статистична служба Eurostat. <https://ec.europa.eu/eurostat>
39. Продовольча та сільськогосподарська організація ООН (FAO).
<https://www.fao.org>
40. Європейська мережа CAP (CAP Network). <https://capnetwork.europa.eu>
41. OECD Data – Science, Technology and Innovation Indicators.
URL: <https://data.oecd.org>
42. WIPO Global Innovation Index 2023. URL:
<https://www.globalinnovationindex.org>
43. EBRD – Innovative Investment Projects in Transition Countries.
URL: <https://www.ebrd.com>
44. EIT Manufacturing – Innovation Projects.
URL: <https://eitmanufacturing.eu>
45. McKinsey Global Institute – Industry Digitalization Reports.
URL: <https://www.mckinsey.com>
46. Deloitte Insights – Innovation and Emerging Technologies.
URL: <https://www2.deloitte.com>